

OŠ KOMANDANTA STANETA DRAGATUŠ

Dragatuš 48, 8343 Dragatuš

MLADI RAZISKOVALCI

RAZISKOVALNA NALOGA

SPOMINI NA 2. SVETOVNO VOJNO V ČRNOMLJU IN OKOLICI

Tematsko področje: Zgodovina ali umetnostna zgodovina

Avtorja:

Daša Bahor, 9. razred

Kevin Požek, 9. razred

Mentorica:

Anita Vrtin, mag. prof. zgod. in geog.

Dragatuš, 2017

KAZALO VSEBINE

POVZETEK	4
1 UVOD	5
1.1 Namen in cilji	6
1.2 Hipoteze	6
1.3 Metodologija	6
1.3.1 O pričevalcih	7
2 PREGLED OBJAV IN IZSLEDKI	8
2.1 Napad na Jugoslavijo in okupacija Bele krajine	8
2.2 Odnos okupatorja do civilnega prebivalstva	9
2.2.1 Odnos med okupatorjem in civilnim prebivalstvom	9
2.2.2 Odnos med partizani in civilnim prebivalstvom	12
2.3 Šolstvo med 2. svetovno vojno	13
2.3.1 Pregled dogajanja po šolskih letih	14
2.3.2 Osnovna šola v Dragatušu	16
2.3.3 Osnovna šola v Črnomlju	17
2.4 Internacija Belokranjcev	17
2.5 Bela garda v Beli krajini	22
2.6 Boj proti okupatorju	24
2.7 Kapitulacija Italije	31
2.8 Črnomelj – “Mala Moskva”	33
2.9 Bombardiranje Črnomlja	37
2.10 Bombardiranje Dragatuša	39
3 RAZPRAVA	41
4 ZAKLJUČEK	45
5 VIRI IN LITERATURA	46

KAZALO FOTOGRAFIJ

<i>Fotografija 1: Otroci v taborišču na Rabu (vir: Janež, str. 9.).</i>	18
<i>Fotografija 2: Šotori za taboriščnike na Rabu (vir: Janež, str. 7.).</i>	19
<i>Fotografija 3: Spomenik bitki pri Kvasici (Fotografirala: Daša Bahor, 1. 3. 2017.).</i>	28
<i>Fotografija 4: Obveznica, ki so jo partizani delili ljudem (Vir: Vogrič, str. 543.).</i>	29
<i>Fotografija 5: Sprejem borcev VIII. divizije v Črnomlju (Vir: Vogrič, str. 407.).</i>	34
<i>Fotografija 6: Delegati na zasedanju SNOS-a v sokolskem domu (Vir: Vogrič, str. 348.).</i>	36
<i>Fotografija 7: Pročelje stavbe, kjer je potekalo 1. zasedanje SNOS-a (Fotografiral: Kevin Požek, 28. 2. 2017.).</i>	36
<i>Fotografija 8: Odkopavanje ruševin Satoškove hiše (Vir: Weiss, J., Od daleč je videla, kako so padale bombe na mesto, str. 24.).</i>	38
<i>Fotografija 9: Dragatuški "plac" po bombardiranju (Vir: Weiss, J., Ves Dragatuš trpi, krivi in nekrivi, str. 18-19.).</i>	40

POVZETEK

V raziskovalni nalogi je zapisanih nekaj pomembnih vidikov 2. svetovne vojne kot so na primer bojevanje, pomen Črnomlja pri osvobodilnem gibanju, bela garda, delovanje šolstva, internacija Belokranjcev ter sami odnosi med okupatorjem, civilnim prebivalstvom ter partizani. Uradni zapisi in literatura so obogateni s spomini ljudi, ki so grozote 2. svetovne vojne tudi sami doživeli.

Pri raziskovanju je uporabljena metoda ustnih virov. Pričevanja so pridobljena preko 6 oseb, ki so bile pripravljene v intervjujih spregovoriti o svojih spominih in pogledih na vojno. Kot neposreden vir je uporabljen tudi takratni časopis in en dnevnik.

V zaključku so predstavljeni sklepi o pomembnosti Črnomlja v tem obdobju, o delovanju šolstva, internaciji Belokranjcev ter o odnosih med okupatorjem, civilnim prebivalstvom in partizani.

Namen raziskovalne naloge je ohranitev spominov na ta pomemben dogodek in spodbuditev zanimanja za lokalno zgodovino pri ljudeh.

1 UVOD

Zgodovina igra veliko vlogo v našem življenju. Iz nje izhaja sedanjost in na njej gradimo prihodnost. Zakaj jo potem tako radi zavržemo in nanjo pozabimo? Še posebej nam bi moralo biti pri srcu izročilo starejših, izkušnje časa, ki ga ni več. Za to se ne zanimamo in dragoceni, še neodkriti, podatki za vedno izginejo skupaj z ljudmi, ki jih nosijo v sebi. Vse prevečkrat se zanašamo samo na zgodovino, ki se jo lahko naučimo strogo iz šolskih učbenikov in knjig, posrednih virov, v katerih je strnjeno neko obdobje na nekaj strani ali poglavij, v njih pa ne začutimo zares kaj se je dogajalo med ljudmi in kakšni so bili njihovi občutki, mnenja.

Oba sva prepričana, da je zapisovanje in ohranjanje pričevanj zelo pomembno, sploh pri tako pomembnem dogodku, ki je v tolikšni meri vplival na ljudi in jim spremenil življenja, posledično pa celotno zgodovino. Pri vključevanju zapisov v besedilo bova pazila, da so le-ti časovno in zgodovinsko primerni, saj se oba zavedava, da je kljub pomenu uporabe ustne zgodovine pri raziskovanju ta metodologija najmanj zanesljiva in nepristranska. Vendar pa hočeva občutja in subjektivnost ohraniti v čim večji meri, saj najin cilj vendarle je, da prikaževa takratno stanje skozi oči ljudi, ki so ga doživeli.

Seveda ob tem ne moreva izpustiti zgodovinskega in političnega vidika, a ju bova uporabila le za osnovo in podlago pričevanjem in ostalim zapisom. Tako bova zagotovila, da ima najino raziskovanje s pomočjo ustne zgodovine gotove temelje, saj ne moremo zanemariti pomena uradnih zapisov. Z ustno zgodovino lahko samo obogatimo dogodke, ki jih opisuje. Ker nama zgodovina in pomen najinega okolja med 2. svetovno vojno veliko pomenita, se bova osredotočila na občino Črnomelj, bolj natančno Črnomelj z okolico in Dragatuš. Sva mnenja, da v boju za slovenski narod premalo ljudi pozna in prepozna pomembnost Črnomlja in ostalih okoliških krajev. Velikokrat se tako osredotočimo na celoto, da se sploh ne zavedamo pomena našega kraja in ljudi v njem.

Opravila bova šest intervjujev z osebami, ki so v času 2. svetovne vojne živele na območju občine Črnomelj. Pri tem bova skušala zajeti njihove spomine s področja delovanja šole, osvobodilnega gibanja, odhoda v internacijo ter odnosa s partizani in okupatorjem. Pri pogovoru s pričami bova pripovedovanje usmerjala z vmesnimi vprašanji, v osnovi pa bodo te same prosto govorile. Intervjuje bova snemala in ga nato pretipkala brez najinih posredovanj in vprašanj ter nato iz celostnih pripovedovanj izluščila delčke njihovih pričevanj in jih vstavila v ustrezni del besedila.

Namen najine raziskovalne naloge je, da pritegne ljudi k spoznavanju lokalne zgodovine, ki jo ponavadi premalo poudarjamo. Ko se zavemo, kaj vse bi lahko spoznali, je navadno že prepozno. Dragocena priča umre, zapisi se izgubijo, dokumenti vržejo stran. To hočeva preprečiti in dati možnost vsem, da odkrijejo pomembnost svoje okolice med 2. svetovno vojno. Prav tako pa tudi ljudi, ki so, posredno ali neposredno, vplivali nanjo, pa jim do zdaj nismo posvečali pozornosti.

1.1 Namen in cilji

S to raziskovalno nalogo želiva bralcem pokazati, da je tudi lokalna zgodovina lahko zelo zanimiva in tudi pomembna, česar se večina ne zaveda, saj pozna le 2. svetovno vojno na svetovni ter evropski ravni. Precejšnjemu deležu ljudi je znano politično in vojaško dogajanje med vojno – ne pa tudi to, kar največ šteje; tj. človeško življenje in vsakdan ljudi. Z raziskovanjem sva hotela odkriti prav to: kako so ljudje v času 2. svetovne vojne živeli, kako so jim vsakdan oteževali okupatorji, kako so nanje vplivali partizani itd.

Namen naloge je preučevanje lokalne zgodovine na območju občine Črnomelj ter zbiranje podatkov o dogajanju na tem območju med 2. svetovno vojno. Ob tem sva zbrala informacije o dogajanju na različnih področjih, in sicer o samem začetku vojne, življenju med okupacijo, šolstvu, internaciji v različna taborišča, beli gardi, partizanskem boju, italijanski kapitulaciji, politični vlogi Črnomlja in bombardiranju Dragatuša.

V nalogi je zbranih 6 pričevanj preprostih, vsakdanjih Belokranjcev, ki so grozote 2. svetovne vojne doživeli in videli na svoje lastne oči. S tem sva poskrbela, da njihovi spomini nikoli ne bodo utonili v pozabo; želiva pa tudi doseči, da se bi čim več ljudi začelo zanimati za lokalno zgodovino.

1.2 Hipoteze

Pred raziskovanjem sva si zastavila naslednje hipoteze:

- Do civilnega prebivalstva so bili nasilni le okupatorji.
- Bela krajina pri boju proti okupatorju ni imela večjega pomena.
- Šolanje je bilo med vojno močno okrnjeno, velikokrat tudi prekinjeno in neredno.
- Veliko Belokranjcev je odšlo v internacijo na otok Rab, kjer so bili najslabši pogoji od vseh italijanskih taborišč.

1.3 Metodologija

Pri izdelavi raziskovalne naloge sva uporabila kabinetno metodo, preko katere sva pregledala različne vire (takratni časopis Belokranjski plamen) in literaturo.

V okviru terenskega dela sva opravila 6 intervjujev, v katerih so nam pričevalci zaupali svoje spomine na 2. svetovno vojno. Podatke, pridobljene iz že objavljene literature in virov, sva obogatila z ustnimi pričevanje preživelih.

Prav tako sva si na terenu ogledala in fotografirala spominska obeležja preučevanega območja – Črnomelj in okolica.

1.3.1 O pričevalcih

Kot je že na prejšnji strani zapisano, sva intervjuvala 6 pričevalcev, ki so z nama delili izkušnje iz tistih težkih časov, ko je po Evropi divjala 2. svetovna vojna. Do njih je bilo precej težko priti, saj se je ta morija končala pred 72 leti in ni več veliko preživelih. Zato sva imela precejšnjo srečo, da sva dobila kar 6 oseb, ki imajo izkušnje iz takratnega časa z več različnih področij.

Tončka Adam živi v Dragatušu, kjer je tudi preživela okupacijo. Ker je pozna že od prej in veva, da je že precej stara, a še vedno razumna, sva se ob pisanju raziskovalne naloge spomnila nanjo in ona nama je ob prošnji za intervju z veseljem pomagala. Danes šteje že 96 let, ob napadu na Jugoslavijo pa je bila stara 20. Med vojno je bila civilistka.

Terezija Bahor je med vojno živela na Goleku, kjer biva še danes. Danes je stara 90 let, vojno pa je dočakala kakor 14-letno dekle. Z njo sva se pogovarjala, ker je sorodnica enega izmed naju in sva že prej vedela, da se še dobro spominja takratnih dogodkov.

Anton Flek že od rojstva živi v Tanči Gori in je danes star 89 let. Ob začetku vojne je bil star 13 let. Med vojno je bil aktivist OF in partizanski kurir. Zanj sva po naključju izvedela pri pogovoru s prijateljem.

Jože Strmec se je rodil l. 1936, torej je bil med vojno še otrok in šolar, danes je star 81 let. Med vojno je živel v Svibniku, kasneje se je pa preselil v Črnomelj, kjer živi še danes. Za pogovor so nama ga priporočili sorodniki.

Rade Vrlinič je star 90 let. Na Rab je bil l. 1942 interniran ob starosti 15 let. Še danes živi na Bojancih, od koder je bil tudi odpeljan v internacijo. Do njega sva prav tako prišla naključno, in sicer ob pogovoru z učiteljico iz naše šole, ki nama ga je predlagala za pogovor, ker ima še vedno dober spomin na takratne dogodke.

Ana Požek se je rodila l. 1929 v Velikih selih v bližini Adlešič, kjer še danes živi. Ob začetku 2. svetovne vojne v Jugoslaviji je bila stara 12 let, letos pa bo praznovala 88. rojstni dan. Vojno je preživela kakor civilistka. Za pogovor z njo sva se odločila, ker je sorodnica enega izmed nas.

2 PREGLED OBJAV IN IZSLEDKI

2.1 Napad na Jugoslavijo in okupacija Bele krajine

Sile osi so 6. 4. 1941 napadle Kraljevino Jugoslavijo, ki se je po obupanem boju, trajajočem manj kot dva tedna, predala. Kralj in vlada sta pobegnili v London in narod prepustila okupatorju. Ozemlje današnje Slovenije so si razdelile Nemčija, ki je dobila Gorenjsko, Štajersko in Koroško, Madžarska, ki je dobila Prekmurje in Italija, ki je pridobila Notranjsko, Dolenjsko in tudi Belo krajino.¹

V času nemško-italijanskega napada skozi Belo krajino so bili tukajšnji prebivalci prepuščeni zmedi, saj organi oblasti niso delovali, če pa so, so bili brez vsakršne moči.²

»Ob začetku vojne sem se z njo seznanil takoj, po pogovoru s starši doma. Otrok pač vleče na ušesa. Seveda pa je nisem jemal tako resno, kot vojna zgleda.«³

Prve okupatorske enote, ki so prečkale ozemlje Bele krajine, so prispele zjutraj 13. 4. 1941. To so bile nemške motorizirane kolone. Ko so bili v Beli krajini kratek čas, so Nemci čisto izropali in opustošili trgovine in gostilne. Nemci so se nato po približno dveh tednih umaknili in ozemlje je zasedla italijanska vojska. Belokranjsko prebivalstvo je okupatorje sprejelo z velikim nasprotovanjem in razočaranjem. Prihod okupatorja v Črnomelj so tam pozdravile le 3 hiše.⁴

»V nekaj dneh so bile trgovine v Črnomlju prazne, izropane ali prodane. Jaz sem kupila še zadnja 2 mala krožnika in mlinček za kavo. Ni bilo več nobene mesnice.«⁵

»Trgovce so obrali in iz trgovin pobrali vso blago. V trgovini je bilo manj stvari kot pred vojno, pa denarja za nakup je bilo tudi manj.«⁶

Nato so 15. 4. 1941 Belo krajino prečkali še Italijani, ki so si po dogovoru z Nemci tudi pripojili Belo krajino. Zasedati so jo začeli 4. 5. 1941. Tu se je ustalilo okrog 4700 pripadnikov italijanskega pehotnega polka divizije »Insonzo« in nekaj karabinjerjev. Tudi civilno oblast je po kraljevem ukazu nastavila Italija.⁷

»Vsi smo bili preplašeni, ko so prihrumeli Italijani - cele brigade - in se naselili sredi

¹ Vitkovič, J., Bela krajina skozi viharje k svobodi, Zavod »Borec«, Ljubljana 1961, str. 50.

² Kramarič, J., Črnomelj v daljni in bližnji preteklosti, Občina Črnomelj, Črnomelj 1999, str. 152.

³ Strmec Jože, ustni vir, 8. 2. 2017.

⁴ Kramarič, str. 152.

⁵ Adam Tončka, ustni vir, 2. 1. 2017.

⁶ Bahor Terezija, ustni vir, 9. 1. 2017.

⁷ Polič, R., Belokranjski odred, Partizanska knjiga, Ljubljana 1975, str.13.

*Dragatuša v osnovni šoli, na občini in župnišču.*⁸

»Ko se je začela vojna, sem še bil mlad. Najprej so Nemci s tanki prevozili Belo krajino, kasneje popoldan nekega dne pa še Italijani. Hecno je bilo, kako so imeli Italijani, ki niso imeli motoriziranih enot, tiste male »becikelčke«. To je šla kolona za kolono. Tam pri tisti kapelici, ko se gre mimo v Črnomelj, se je enemu Italijanu »zmotalo nekaj v glavi«. Mi smo hoteli na njive iti, pa nismo mogli, ker nas je kolona presekala. Samo slišali smo, kako je po italijansko Mussolinija preklinjal, oficirji so ga pa topli po glavi. Potem ko je bil nezavesten, so ga dali v rešilca in odpeljali.«⁹

Sprva so Italijani Slovencem na okupiranem ozemlju ponujali »sladkorčke«, s katerimi so se želeli prikupiti. Obljubljali so npr. pouk v slovenščini, avtonomijo Ljubljanske pokrajine, neobvezno služenje italijanskega vojaškega roka itd. Hitro se je pokazalo, da so bile to le prazne obljube, saj so hitro začeli uvajati italijanščino.¹⁰

»In tudi po Črnomlju so bili dvojezični napisi; recimo krojač je bil sarto, čevljar je bil calzolaio.«¹¹

Z njimi so se želeli le prikupiti prebivalcem, ker jih ti po večini niso marali. Nekateri prebivalci so si celo želeli, da bi območje pod italijansko oblastjo spadalo pod Nemčijo ali Neodvisno državo Hrvaško.¹² Na 1. maj so tako na mlaje ponekod izobešali kar zastave s kljukastim križem.¹³ Ob pregledu sodnih zaporov so ugotovili, da so v njih bili zaprti Anton Orbič, Alojzij Papič in Janez Krašovec zaradi protidržavnih dejavnosti in podpiranja združitve z Nemčijo.¹⁴ V Žužemberku, kjer so najbolj podpirali združitev z NDH, so celo začeli agitacije za priključitev. Zato so se morali kasneje izseliti na Hrvaško.¹⁵

2.2 Odnos okupatorja do civilnega prebivalstva

2.2.1 Odnos med okupatorjem in civilnim prebivalstvom

Že v kratki nemški okupaciji Bele krajine, od 13. do 26. aprila 1941, se je zasedrilo negativno mnenje o okupatorju. Gospodovalen in aroganten pristop Nemcev se je izrazil že od prihodu, ko je komandant enote zagrozil tajniku okrajnega glavarstva, da bo ustreljen vsak, ki se ne bo

⁸ Adam Tončka, ustni vir, 2. 1. 2017.

⁹ Flek Anton, ustni vir, 1. 3. 2017.

¹⁰ Polič, str. 11-15.

¹¹ Strmec Jože, ustni vir, 8. 2. 2017.

¹² V nadaljevanju NDH.

¹³ Polič, str. 9-13.

¹⁴ Vončina, D., Kronika šolstva med NOB v Beli krajini, Založba Borec, Ljubljana 1978, str. 38.

¹⁵ Vončina, str. 39.

strinjal z njihovo oblastjo. Samozavestnost in neposrednost vojske je prestrašila vse, ki so bili navzoči ob njihovem prihodu.¹⁶

Za italijansko vojsko, ki je prišla takoj za odhodom Nemcev, ni bilo pripravljenih posebnih vojaških poslopij, zato so zavzeli šolske prostore. Pri tem je bil uničen šolski inventar, knjižnice, zazidana so bila okna. Na stražo so postavili vojake, ki so od mimoidočih zahtevali italijanski pozdrav ter kaznovali vse, ki jim niso odzdravili.¹⁷ Preplašeni so bili tudi učenci skupaj z učitelji, ki so ob začetku šolskega leta prišli v zasedeno šolo, polno vojakov, pred katero je bila izobešena italijanska zastava. Nekateri učitelji so zaradi občutka varnosti zapustili Belo krajino in odšli v rodne kraje.¹⁸

V prvih dnevih boja je okupatorjeva vojska množično požigala vasi in na ta način v prebivalcih vzbujala strah. S tem so povzročili tudi veliko materialno škodo.¹⁹

»Ob večerih so s strojnicami streljali na vse strani; proti Obrhu največkrat tako, da je zagorela tudi sosedova kašča in zgorelo je vse zrnje, malo pšenice, koruze, ajde, ječmena in prose. Ostali smo brez glavne hrane. Ni bilo drugega kot to, kar smo doma pridelali za hrano. Jedli smo samo ričet, fižol, žgance – koruzne in ajdove, krompir, ocvirke, kislo zelje in repo ter solato. Bel kruh je bil samo ob praznikih. Sreča, da smo imeli mlin v Gradcu, ki je mlel kar naprej. Tudi rdeči križ je skrbel za nas. Vsem so nam delili perilo in obleke - v vsako hišo po 1 kos.«²⁰

»Tudi Italijanom smo morali dajati hrano. Oni so delali kontrole po hišah in zidanicah.«²¹

Dodaten občutek ujetosti je med prebivalci Črnomlja povzročala žica, ki je povezovala bunkerje okoli mesta v pregrado.²² Ob njej so Italijani stražili in spustili čez le tiste, ki so za to imeli dovolilnico.

»Nismo smeli iti nikamor brez dovoljenja. V Dragatuš smo morali iti v pisarno po pisno dovoljenje da smo lahko šli v Črnomelj, drugače nam niso dovolili. Na poti v Črnomelj so Italijani stražili ob cesti in preverjali dovoljenja.«²³

»Črnomelj so takoj ogradili, bile so žice. Stanovali smo na obrobju mesta, izven te mreže. Če si šel v Črnomelj, si moral iti čez eno prepreko, prvi bunker in potem še drugi bunker, vse je

¹⁶ Vončina, str. 14.

¹⁷ Vončina, str. 24.

¹⁸ Vončina, str. 16-17.

¹⁹ Vitkovič, str. 60-65.

²⁰ Adam Tončka, ustni vir, 2. 1. 2017.

²¹ Adam Tončka, ustni vir, 2. 1. 2017.

²² Žabkar, str. 55.

²³ Bahor Terezija, ustni vir, 9. 1. 2017.

bilo zastraženo.«²⁴

Meščane, tako odrasle kot mladino, so skušali na svojo stran dobiti z različnimi organizacijami, kot sta bili tudi Dopolavoro, italijanska organizacija za pridobivanje delavcev, in Gioventu italiana del littorio di Lubiana (italijanska liktorska mladina Ljubljanske pokrajine).²⁵ Ti poskusi so bili neuspešni. Tudi učiteljstvo so skušali prepričati k vpisu v omenjeni društvi, s tem, da so izdajali dovoljenja za pot v Ljubljano samo tistim, ki so bili vpisani v GILL. Vendar tudi pri njih niso bili uspešni, saj so se učitelji Bele krajine skupaj povezovali z OF.²⁶

Eden izmed mnogih prizadevnih ljudi, tudi pomemben član OF, je bil Ivan Biček, kurir in sluga komisarja. Ta je sedel v predsobi komisarjeve pisarne in imel nalogo najavljanja strank. Vsakemu, ki ga je sumil ovadbe, je pravil, da je bolje, da se ne približujejo komisarju, saj je imel slab dan. Prav tako je ob rednem dostavljanju pošte raznašal tudi pomembne dokumente in novice članom OF.²⁷

OF se je v Črnomlju hitro organizirala in v njej so sodelovali vsi, od mladine do odraslih. Mlajši so izražali svojo podporo partizanom skozi pomoč pri preskrbi s hrano in ostalimi potrebščinami, večinoma pa enostavno z nasprotovanjem italijanskim vojakom v šoli. Nekoč je tako komisar moral razpustiti celoten razred, saj so protestirali vstopu v GILL.²⁸

Vendar pa so Italijani v veliko ljudeh pustili boljši vtis kot bi si lahko predstavljali, saj so bili veliko manj zavzeti za okupatorjeve cilje kot pa Nemci, ki so v Belo krajino vdrli pred njimi. Razen racij in ofenziv, ki jih je morala opraviti, je italijanska vojska večinoma v miru živela s prebivalci krajev, ki so jih zasedali.

*»Italijani so nas otroke kar pustili pri miru, še hecali so se z nami.«*²⁹

Ob opisovanju odnosa med okupatorjem in civilisti je vredno pripomniti, da so bili Italijani v vojsko večinoma mobilizirani in se niso prostovoljno vpisali vanjo. Kljub temu, da se je večina strinjala z Mussolinijevo ideologijo, so bili zares vneti podporniki le črnosrajčniki, ta pa sta bila v Črnomlju le dva. Pa še ta dva sta ob kapitulaciji Italije najprej vso fašistično literaturo zažgala in razbila sliko Mussolinija ter se ob tem divje smejala.³⁰ Po večini so ljudje doživljali Italijane kot strahopetne.

»Bili so bolj strahopetci. Podnevi so si Italijani upali do Svibnika, ponoči pa ne. Ponoči so

²⁴ *Strmec Jože, ustni vir, 8. 2. 2017.*

²⁵ V nadaljevanju GILL.

²⁶ Vončina, str. 19-21.

²⁷ Vončina, str. 32.

²⁸ Vončina, str. 28-30.

²⁹ *Strmec Jože, ustni vir, 8. 2. 2017.*

³⁰ Vončina, str. 91.

bili partizani do pregrade. Cele noči so Italijani od strahu streljali. Cele noči je pokalo.»³¹

2.2.2 Odnos med partizani in civilnim prebivalstvom

Partizani so imeli s civilnim prebivalstvom v veliki večini zelo dober odnos, saj so tudi sami izhajali iz teh krajev. Tudi mnogi mladeniči so se med vojno odločili za vpis mednje. Družine so z veseljem in po vsej svoji moči pomagale otrokom ali očetom, ki so jih imele v partizanih.³²

Vojska je hodila po domovih in pobirala dobrine, ki bi jim lahko prišle prav, npr. hrano ali orožje, če ga je kdo imel pri sebi. Prav tako so zbirali nove člane, ki bi jih lahko vključili v svoj boj. Le-ti so večinoma vstopali med partizane prostovoljno, nekatere pa so vzeli nasilno.³³

»Moj brat je bil pri njih. Nasilno so ga vzeli, ko je bil star 19 let. Ponoči so vzeli drugega brata, mojega dvojčka. Star je bil 17 let. Jim je ušel, pa so ga kmalu vzeli še drugič. Ko je bilo konec vojske, je prišel nazaj.«³⁴

»Že moj brat je bil partizan, potem pa še oče. Oče je bil sicer v partizanski delavnici, tako da ni bil v operativni bojni enoti.«³⁵

Iz pričevanj civilistov in pripadnikov OF lahko ugotovimo, da je bil Črnomelj zelo vojaško naravnani in je podpiral osvobodilno gibanje. Med partizani in meščani se je stakala vez podpore, ki je bistveno pripomogla k osvoboditvi Bele krajine.³⁶

»Moram pa reči, da smo vsi nosili 'titovke', partizan ali ne. Bili smo kar vojaško nastrojeni. Vsaka vas je imela svojo četo, seveda tudi Svibnik.«³⁷

Izven Črnomlja, v okoliških vaseh, ni bilo opaziti takšne enotnosti. Posebno v okolici Dragatuša, ki je bil popolnoma pod oblastjo okupatorja. Tam je bila nastanjena tudi belogardistična vojska.³⁸ Bili so v večini odrezani od osvobodilnega gibanja, razen odhodov mladeničev v vojsko – prostovoljnih ali nasilnih.³⁹

³¹ Strmec Jože, ustni vir, 8. 2. 2017.

³² Polič, str. 359-369.

³³ Vogrič, 248-249.

³⁴ Bahor Terezija, ustni vir, 9. 1. 2017.

³⁵ Strmec Jože, ustni vir, 8. 2. 2017.

³⁶ Weiss, Od daleč je videla kako so padale bombe na mesto, Občina Črnomelj, Črnomelj 2013, str. 7.

³⁷ Strmec Jože, ustni vir, 8. 2. 2017.

³⁸ Weiss, J., Ves Dragatuš trpi, krivi in nekrivi, Krajevna skupnost Dragatuš, Dragatuš 2014, str. 30-31.

³⁹ Polič, str. 359-369.

»S partizani se nismo pogovarjali, če smo jih že videli, smo se jih izogibali.«⁴⁰

Sklepamo lahko, da partizani niso bili tako naklonjeni okolici tudi zaradi nastanitve belogardistov in Italijanov v Dragatušu in zaradi zavračanja ideje o komunizmu.⁴¹ Zato so potrebščine v teh krajih zbirali nasilneje kot drugod, kar je privedlo tudi do slabih izkušenj civilistov z domačo vojsko.

»Nekega dne sem doma stala na dvorišču z voli, vpreženimi na voz, ker smo jih potrebovali na njivi. S poti iz gozda je prišel partizan in mi vzel šibo za vole iz rok in rekel, da bi rabil vole in voz. Rekla sem, naj jih gre iskat h komu drugemu. Vprašal me je, kje je moj oče in sem rekla, da je v Tanči Gori. Odšel je, jaz pa sem šla mami na njivo povedat, da partizan išče očeta. Hotela sem iti k očetu, da bi prišel domov, a zdaj vem, da bi me verjetno ubili, če bi me videli. Oče tisti dan ni prišel domov. Naslednji dan je naša žlahtnica šla mimo Kvasice, kjer je ob cesti klečal moj oče pred partizani. Slišala je, da je rekel: »Jezus Marija, kaj sem vam kriv!« in pok. En dan pozneje smo ga našli mrtvega na robu ceste.«⁴²

Krutost partizanov med vojno dokazuje tudi pobjo 37 Romov. Pri tem nemoralnem dejanju je najhujše dejstvo, da jim pred tem ni bilo sojeno na kakršnem koli sodišču in je bil uboj izvršen brez dokazov za njihovo krivdo.⁴³

2.3 Šolstvo med 2. svetovno vojno

Učitelji, del boljše izobraženega prebivalstva, so krepili narodno zavest in razvijali družbene dejavnosti. Ob priključitvi Jugoslavije trojnemu paktu in nato kapitulaciji so zato ostro protestirali. Mladi in partizani so zbirali orožje. Zaradi bombardiranja Beograda so se mnogi umaknili iz Ljubljane, med drugimi tudi učitelji in profesorji- Nekateri od njih so prišli v Črnomelj.⁴⁴

»1942. leta, torej eno leto po začetku vojne, sem že hodil v šolo v Črnomlju. Ampak ne v osnovno šolo, v stavbo, ker so bili tam Italijani – pouk smo imeli v privatnih hišah.«⁴⁵

Za vojaško je prišla tudi civilna okupacija. Na mesto okrajnega glavarja je stopil Emilio Cassanego; tudi druge položaje so zasedli fašisti. Odprli so svoje urade in skušali vriniti v Belo krajino italijanski red. Črnomelj je dobil svoja dva črnosrajčnika, ki sta zahtevala med drugim tudi izobešene slike italijanskega kralja po šolah.⁴⁶ Učitelji so proti temu ostro

⁴⁰ Bahor Terezija, ustni vir, 9. 1. 2017.

⁴¹ Weiss, Ves Dragatuš trpi, krivi in nekrivi, str. 16.

⁴² Bahor Terezija, ustni vir, 9. 1. 2017.

⁴³ Vogrič, str. 120-121.

⁴⁴ Vončina, str. 13.

⁴⁵ Strmec Jože, ustni vir, 8. 2. 2017.

⁴⁶ Vončina, str. 19.

nastopili in varovali učence pred sodelovanjem s fašisti. Ko je bil ustanovljen okrožni odbor OF, je v njem sodelovalo kar nekaj učiteljev.⁴⁷

Upiranje v šoli je bilo veliko. Učenci v drugem razredu meščanske šole so peli slovenske pesmi, zato je komisar dal razpustiti cel razred. Kljub mnogim priložnostim ni bilo nobenega ovaduha za Italijane. Nekaj učencev je bilo izključenih, ker se niso hoteli vpisati v GILL, prav tako učiteljem, ki se niso vpisali v GILL, niso izdali dovolilnice za Ljubljano.⁴⁸

2.3.1 Pregled dogajanja po šolskih letih

V šolskem letu 1941/42 je italijanska vojska zasedla najprej dragatuško šolo 1. septembra, nato 6. aprila 1942 šolo v Gribljah in dva dni kasneje še v Podzemlju.⁴⁹

Odziv na italijansko aktivnost v šolstvu je bil zelo slab. Skoraj nihče se ni vpisal v GILL; šolske kuhinje, ki so jih ustanavljali, so uspele le v večjih krajih (v Dragatušu je od 330 učencev na malico hodilo 30). Na ostalih manjših šolah je bil trud brez uspeha. Učenci so zavračali hrano in se iz nje norčevali.⁵⁰

»'41. leta so še v šolo hodili, samo mi, ki smo bili zavedni, nas več starši niso pustili. So pa eni še hodili. Takrat so naredili etapno kuhinjo. Kdor je podpisal Italijanom – njihovi otroci so dobili zastoj hrano. Ampak teh je bilo zelo malo.«⁵¹

»Ampak tako so te preko tega GILL-a angažirali, da si jim, recimo, ploskal.«⁵²

Na šole v Beli krajini so zaradi poskusa poitalijančevanja namestili več italijanskih učiteljev.⁵³

»Iz tistega leta imam tudi dvojezično spričevalo – italijansko in slovensko.«⁵⁴

Kočevski prebivalci so zelo nasprotovali italijanski okupaciji. Zaradi neupoštevanja njihove prošnje glede učitelja nemščine za Mavrlen, Planino in Rečice so kulturbundovi prepovedali obisk šole nemškimi otroki. Zamera je trajala še do izselitve Kočevarjev v Novo mesto.⁵⁵

Na novo šolo v Lokvici pri Suhorju so določili učitelja Jožeta Kocbeka in Henrika Vilfana, ki pa nista delovala po italijanskih pričakovanjih. Na obeh oddelkih se noben učenec ni vpisal v

⁴⁷ Vončina, str. 21.

⁴⁸ Vončina, str. 30.

⁴⁹ Vončina, str. 39.

⁵⁰ Vončina, str. 43.

⁵¹ Flek, Anton, *ustni vir*, 1. 3. 2017.

⁵² Strmec, Jože, *ustni vir*, 8. 2. 2017.

⁵³ Vončina, str. 44.

⁵⁴ Strmec, Jože, *ustni vir*, 8. 2. 2017.

⁵⁵ Vončina, str. 39.

GILL, učitelja pa sta ustanovila vaški odbor OF in namestila stražo. Junija 1942 se je Jože Kocbek pridružil partizanom, kasneje tudi Henrik Vilfan. Pouk je prevzela Jožica Kocbek, ki je vodila šolo v partizanskem duhu. Izvajala je razne prireditve, mitinge in dosegla, da je šola na postala »najboljša ilegalna šola v času italijanske okupacije«. ⁵⁶ Obiskal jo je celo zastopnik SNOS-a. ⁵⁷

Zaradi medsebojne koristi med Romi in Italijani (Romi so izdajali zanje ter si tako pridobivali komisarjevo naklonjenost) je dal komisar Cassanego odpreti šolo zanje na Kvasici. Tam je preuredil zapuščeno mlekarno, jo opremil in namestil učitelja – Metoda Kalana. Vendar se je kmalu izkazalo, da šola med cigani ni bila priljubljena. Že na prvi dan šole so mali Romi odnesli vse stvari, podarjene s strani Italijanov. Večina se jih naslednji dan ni vrnila v šolo. ⁵⁸

Tudi s preostalo tretjino, ki se je odločila priti v šolo, je imel Metod Kalan probleme. Poleg že raztrganih šolskih potrebščin, ki so jih dobili prejšnji dan, učenci niso niti sodelovali. Tako so nastale razne anekdote o tamkajšnjem načinu poučevanja. ⁵⁹

V okolici so se začeli dogajati partizanski boji in napadi, zato je v šolo prihajalo vse manj otrok. Šola je na veselje Romov zastala 2. julija 1942, ko je bil učitelj Metod Kalan interniran. Komisar je novo mesto za šolo našel v Loki pri Črnomlju, a je bila po kapitulaciji Italije ukinjena. ⁶⁰

Okrajni komisar je prepoznal vlogo učiteljstva kot svetovalca, tolažnika in opore. Iz tega razloga je italijanska vojska 2. julija 1942 ponoči po okolici pobrala 38 učiteljev in jih zaprla v barake na Majeru. Tam so jih držali pod pretvezo, da jih ščitijo pred partizani. Črnomaljske žene so za zaprte učitelje vsak dan nosile polne košare hrane v barake, kar so Italijani sprejeli z velikim sovraštvom. Dva tedna po zaprtju so ujetnike premestili v Novo mesto, od koder so jih nato odpeljali v koncentracijska taborišča Monigo, Treviso in druga. ⁶¹

Šolsko leto 1942/43 se je zaradi nenehnih sovražnikovih ofenziv začelo šele novembra 1942. V prvem polletju je bilo zaprtih 11 šol, ob koncu leta pa kar 18 od 38 na območju Bele krajine. Med delujočimi šolami sta bili tudi črnomaljska in dragatuška šola. V mesecu septembru 1943 so učencem iz šol, na katerih pouka ni bilo ali se je ta predčasno končal,

⁵⁶ Vončina, str. 45.

⁵⁷ Prav tam.

⁵⁸ Vončina, str. 46.

⁵⁹ Učitelj Metod Kalan je pouk poskusil voditi v ciganskem žargonu. Ena izmed nalog je bila: »Imaš sedem krompirjev in nekdo ti ukrade dva. Koliko krompirjev imaš?« Na kar mu je nek učenec odgovoril, da ciganom ni še nihče nič ukradel. Prav tako si je učitelj moral kupiti suknjič z žepi, da mu učenci niso kradli med poukom. Vončina, str. 48.

⁶⁰ Prav tam.

⁶¹ Vončina, str. 55.

omogočili privatne izpite, s pomočjo katerih so lahko prestopili v višji razred.⁶²

Okrajni šolski nadzornik je na svojih obiskih po šolah ugotovil, da je bila stopnja obiskanosti šol zelo nizka. Tudi v Črnomlju so učenci zamujali ali celo niso prišli v šolo zaradi zaprtih blokov in celo pregledovanja otrok.⁶³

»Ko so prišli sem Italijani nisem več šla v šolo. Mi ate ni pustil. Je pa drugače šola še naprej delala.«⁶⁴

Tudi v tem šolskem letu, 1942/43, so Italijani učencem nasilno odstranili podporo učiteljstva. Tokrat z odslovenilnimi dekreti, ki jih je dobilo kar 14 učiteljev s področja Bele krajine. Razlogi za odpustitev so bili: nevreden službe, zaradi nasprotne dejavnosti, najhitreje pobegnil v gozdove, ne daje jamstva za zvesto izpolnjevanje dolžnosti poučevanja ali vzrok neznan.⁶⁵

Po kapitulaciji se je šolstvo v Beli krajini začelo naglo spreminjati. Prišlo je okrog 80 učiteljev, ki so jih pregnali z Gorenjske, Štajerske in Prekmurja. Večina je dobila zaposlitev, ostali pa so se preživljali na različne druge načine. Nekateri so bili nameščeni že po internaciji 38 učiteljev, drugi pa šele po kapitulaciji Italije. Te je na šole namestila ljudska oblast. Le-ta je poskrbela tudi za pedagoške tečaje, ki so jih vršili za pridobitev nove učne moči.⁶⁶

»Šolstvo ni bilo prizadeto po vojni, saj so bile ustanovljene partizanske šole, tu so bili učitelji in profesorji.«⁶⁷

»V partizansko šolo sem hodil na Svibniku, pouk smo imeli v kuhinji. Ampak jaz sem imel to srečo, da je bila od tam doma učiteljica, tako da nas je ona imela. Nič nismo imeli, le poslušali smo učiteljico.«⁶⁸

Šolsko leto 1943/44 se naj bi začelo 21. oktobra 1943, ko so tudi imeli začetno slovesnost. Po prireditvi se je isti dan razvedelo, da so Nemci v bližini Črnomlja. Nekaj ur zatem so res prišli Nemci in streljali na vsakega, ki so ga videli med »pohodom« skozi mesto. Pri tem so ubili šolskega upravitelja Jožeta Štrublja in gostilničarja Juleta Skubica.⁶⁹

2.3.2 Osnovna šola v Dragatušu

1. septembra 1941 je dragatuško šolo zasedel okupator in jo uporabljal do 8. septembra 1943

⁶² Vončina, str. 76-82.

⁶³ Prav tam.

⁶⁴ Požek, Ana, ustni vir, 11. 1. 2017.

⁶⁵ Vončina, str. 80-82.

⁶⁶ Vončina, 92-96.

⁶⁷ Strmec, Jože, ustni vir, 8. 2. 2017.

⁶⁸ Strmec, Jože, ustni vir, 8. 2. 2017.

⁶⁹ Vončina, str. 97-98.

(gornji prostori – vojaštvo, spodnji prostori – pisarne). Šolsko leto 1942/43 se je začelo šele 11. novembra 1942. Na šolo je bila premeščena Adela Bajec iz Sel pri Jugorju. Kljub uradni službi v Dragatušu je še naprej ilegalno poučevala na Selih.⁷⁰ Po kapitulaciji Italije je bila do 1. maja 1944 na šoli partizanska vojska.⁷¹

V Dragatušu je od konca marca do konca aprila deloval Glavni štab, zato so Nemci 5. maja 1944 bombardirali Dragatuš. Odvrkli so 120 bomb in s tem poškodovali tudi šolo. Na novo so jo zgradili šele leta 1962. Zaradi strahu pred bombardiranjem je bil v letu 1944/45 pouk razdeljen po vaseh (Dragatuš, Belčji Vrh, Brdarci, Kvasica, Tanča Gora).⁷²

2.3.3 Osnovna šola v Črnomlju

Ko je junija leta 1941 italijanski okupator zasedel šolske prostore, so pouk prestavili v tri privatne hiše. Nadzor Italijanov nad šolstvom v Črnomlju se je kazal v tem, da so na šolo določili učitelja italijanščine, ustanovili so tudi šolsko kuhinjo, ki pa ni bila uspešna. Od skoraj 400 učencev jih je hrano prejemale le 50.⁷³

Zelo se je spremenila zasedba učiteljev, ki so se menjevali zaradi prihoda pregnancev iz drugih delov Slovenije in odhoda domačih učiteljev v internacijo. Tudi učencev je bilo vse manj, saj so jih bodisi starši doma zadržali zaradi varnosti bodisi so sami odšli med partizane.⁷⁴ Izgradnja zidanih bunkerjev in žice okoli mesta je le še povečala strah med starši šolskih otrok.⁷⁵ Kar nekaj učencev je odšlo v internacijo med roško ofenzivo julija 1942.⁷⁶

Po kapitulaciji Italije je bila v šoli nekaj časa nastanjena partizanska straža. Prihod Nemcev in začetek šolskega leta 1943/44 je 21. oktobra zaznamovalo streljanje po ulicah, v katerem je padel tudi priljubljeni šolski upravnik.⁷⁷

2.4 Internacija Belokranjcev

V poletju 1942 se je še posebej razvnelo nasilje okupatorja in belogardistov nad civilnim prebivalstvom, saj se je med poletjem 1941 in zimo 1942 razmahnilo osvobodilno gibanje. Julija 1942 je Mussolini v slavnem govoru v Gorici izrekel: »Vtepimo si dobro v glavo, da

⁷⁰ Vončina, str. 214.

⁷¹ Prav tam.

⁷² Vončina, str. 214-215.

⁷³ Vončina, str. 194-196.

⁷⁴ Vončina, str. 197.

⁷⁵ Vončina str. 198.

⁷⁶ Prav tam.

⁷⁷ Vončina, str. 202-203.

nas to ljudstvo ne bo nikdar ljubilo, zato proč s pomisleki!»⁷⁸ Tako je okupatorjeva vojska po teh besedah izvajala racije po celotni Sloveniji in delu Hrvaške ter zbrala domnevno 30.000 internirancev. Najhujše in največje od teh racij so bile zagotovo med roško ofenzivo.⁷⁹

Slovenski interniranci so bili razporejeni v več različnih koncentracijskih taborišč – Gonars, Monigo, Treviso, Chiesa nuova –⁸⁰ najbolj razvpito od njih pa je zagotovo taborišče na otoku Rab. Le-to je začelo obratovati s prvim transportom internirancev, in sicer 27. julija 1942. Takrat je prispelo 170 Slovencev. Naslednji dan je prispel drugi transport, ki je bil iz Bele krajine. V njem so bile cele družine, vse od otrok, dojenčkov, nosečnic, odraslih moških in žensk pa do 70-letnikov. Transporti so prihajali vse do oktobra, ko se je v taborišču zbralo največje število ljudi, to je 15.000. Delovalo je do 16. septembra 1943, ko so po zavzetju taborišča še zadnji interniranci odšli domov.⁸¹

Fotografija 1: Otroci v taborišču na Rabu (vir: Janež, str. 9.).

»Na Rabu sem bil od avgusta 1942 do 5. januarja 1943. Potem sem šel v Gonars, iz Gonarsa v Reko potem pa ven. Domov sem prišel jeseni 1945.«⁸²

Taborišče se je delilo na Bonifiko ali sprejemno ter moško, žensko in židovsko taborišče. Sprejemno taborišče je bilo namenjeno popisovanju in striženju internirancev, ki so jih potem razporedili v druge dele.⁸³

Interniranci so v skupinah po 8 ljudi bivali v odpisanih vojaških šotorih, namenjenih za 4 osebe. Tla so se menjavala med globokim blatom in prašno zemljo, odvisno od padavin.

⁷⁸ Janež, H., KAMPOR – koncentracijsko taborišče na Rabu, ČZDO Komunist, TOZD Komunist Ljubljana, Ljubljana 1988, str. 4.

⁷⁹ Polič, str. 246.

⁸⁰ Janež, str. 4-5.

⁸¹ Janež, str. 18-19.

⁸² Vrlinič, Rade, ustni vir, 9. 3. 2017.

⁸³ Janež, str. 6.

Najhuje je bilo ponoči iz 29. na 30. september leta 1942, ko je med viharjem, ki je gladino vode dvignil do taborišča, umrlo neznano število ljudi, predvsem otrok.⁸⁴

Fotografija 2: Šotori za taboriščnike na Rabu (vir: Janež, str. 7.).

Taborišče na Rabu je bilo znano kot uničevalno taborišče. Najhujša za internirance pa sta bila neskončna beda in brezdelje, ki mu ni in ni bilo konca. Ljudje so cel dan poležavali in čakali izpust ali pa smrt.⁸⁵

»Ne, kako delovno taborišče. Delali so tisti, ki so jih rabili za grobove kopati drugače pa nič. Saj če bi bilo delovno, bi malo več dobili za jesti.«⁸⁶

Kljub dostopni pitni vodi na otoku je bila žeja med interniranci velikokrat večji problem kot lakota. Voda, ki so jo pripeljali v cisternah, je bila namenjena za kuhanje, pranje in pitje, vendar je je velikokrat zmanjkalo že za kuhanje. Obroki so bili minimalno določeni, kuharji pa so nato še dodatno zmanjšali porcije hrane. Zaradi nemogoče lakote so včasih interniranci celo nekaj dni zadržali mrtvega v šotoru, da so lahko dobivali njegovo porcijo hrane. Ocenjeno je, da je umrlo okrog 4500 ljudi.⁸⁷

»Hrano smo dobivali 1 košček kruha od 5 do 10 dag. Bili so 3-4 makaroni ali pa malo riža, drugače pa sama voda. Pa zjutraj smo dobili malo črne hrane za jezik. Saj pravim, na Rabu ni bilo vode. 6 mesecev nam niso dali vode. So nam pripeljali vodo na tiste pipe. Kdor je zagrabil, je zagrabil, kdor ne, pa ne. Na Gonarsu so bile barake in voda je bila 3-krat na dan odprta. Ker so bili tam (na Gonarsu) jugoslovanski vojni ujetniki, so jih preselili drugam, nas pa so iz Raba v dali v tiste barake.«⁸⁸

»Tri mesece smo zdržali na Rabu. Zdravniki, ki so bili tudi z nami v taborišču, so pravili, da

⁸⁴ Janež, str. 7.

⁸⁵ Janež, str. 7-11.

⁸⁶ Vrlinič, Rade, ustni vir, 9. 3. 2017.

⁸⁷ Janež, str. 9.

⁸⁸ Vrlinič, Rade, ustni vir, 9. 3. 2017.

bodo po treh mesecih zaloge pošle in bodo ljudje začeli umirati. In tako je tudi bilo. Za božič 42. leta je umrlo 85 ljudi. Vsak dan so jih vozili dol na pokopališče.»⁸⁹

»To so bili stražarji tako strogi kot strela. Sploh nisi smel blizu žice priti. Mi smo pa šli k žici, ker je bila trava tam, pa smo jo zagrabili in jedli.»⁹⁰

*»Kuharji, ti so ti tiči,
debeli so vsi kot prašiči,
vse kar je prida požere,
interniranc pije naj vodo.»⁹¹*

Grobovi so bili zelo neurejeni, večinoma so mrliče pokopavali v dolge jarke. Krste so bile včasih nametane celo ena na drugo. V krsti sta lahko bila tudi dva, čeprav je bilo na njej napisano le eno ime.⁹²

»Se spominjam, ko smo nosili enega iz tovornjaka na pokopališče, pa nam je padel, ker smo bili šibki. Bilo je okrog 100 m od ceste do pokopališča. Potem pa seveda tiste nožice in ono ven – pa smo ga zagrabili za noge in vlekli po tleh do jame. Na tistem pokopališču so eni samo kopali, drugi pa zametavali. Ti si bil tam samo številka, nič drugega.»⁹³

Ljudje so po več mesecev ostali v istih oblačilih, saj paketi, ki so jih poslale njihove družine in znanci, v večini primerov sploh niso prišli do njih. V celotnem delovanju taborišča je prišlo 70.000 paketov, razdelili pa so jih okrog 55.000. Leta 1942 paketov sploh niso delili.⁹⁴

Bolnih in poškodovanih velikokrat niso niti peljali v bolnišnico. Tisti, ki jih so, so prispeli v kmečko hišo, preurejeno v ambulanto. Bolniki so bili pometani v veži in po hodnikih, v klet pa so spravljali že umirajoče. Na Rabu se je rodilo veliko otrok, bodisi v bolnišnici ali bodisi v samem taborišču. Znanih je le pet preživelih: štiri deklice in en deček.⁹⁵

Uničevalno taborišče Rab je v hitrem postopku shiranja in uničevanja slehernega upa internirancev ubil mnogo nedolžnih ljudi. K temu so pripomogle tudi razne smrtonosne bolezni, ki so bile posledica slabe higijene.⁹⁶

V novembru in decembru 1942 so v druga taborišča, Padova, Treviso in Gonars, preselili najprej ženske, nato pa pomladi 1943 še moške, ki so bili sposobni za premestitev. Ljudje so

⁸⁹ Vrlinič, Rade, ustni vir, 9. 3. 2017.

⁹⁰ Vrlinič, Rade, ustni vir, 9. 3. 2017.

⁹¹ Belokranjski plamen 28. 10. 1944, str. 7.

⁹² Janež, str. 8.

⁹³ Vrlinič, Rade, ustni vir, 9. 3. 2017.

⁹⁴ Janež, str. 9.

⁹⁵ Janež, str. 8.

⁹⁶ Prav tam.

tako končno prišli na malo lažje pogoje, saj so v novih taboriščih bili vsaj v barakah.⁹⁷

»Rab je bil najhujše italijansko taborišče. Ko so 1943 videli, koliko jih umira, so začeli ljudi iz taborišča pošiljati drugam. Eni smo šli v Gonars, drugi v Visco... Ampak v teh drugih taboriščih je bilo bolje, so bile vsaj barake in je bilo vode, na Rabu pa ni bilo ničesar.«⁹⁸

Od začetka leta 1943 so se razmere počasi začele izboljševati, predvsem na račun boljše zdravstvene službe, dobili so celo najnujnejša zdravila. Število interniranih Slovencev se je na Rabu ustalilo na približno 1700.⁹⁹

Po kapitulaciji so se Slovenci, kolikor jih je preživelo pekel na Rabu in v drugih taboriščih, vrnil domov po različnih poteh.¹⁰⁰

»Vrnitev je bila iz vsakega taborišča drugačna. Iz Padove so jih odpeljali, iz Visca in Gonarsa pa smo morali hoditi.«¹⁰¹

»Iz Gonarsa nas po kapitulaciji Italije, zvečer, ko je sonce že zahajalo, Italijani niso hoteli spustiti. V deveti baraki je bila sama mladina, tam so bili študenti. Oni so edini vedeli, kaj se zares dogaja in so organizirali skupino, ki je šla pred komandanta. Rekli so, da jih mora takoj izpustiti, ali pa si bodo nasilno izborili izhod; pa čeprav bi jih sto postreljali, so rekli, bi ostali lahko odšli. Komandant je potem pristal, da so nas izpustili. Ampak je takoj poklical italijanske vojake, da so pobrali vse svoje stvari, mi pa smo lahko šli šele za njimi.«¹⁰²

Pri tem je imela veliko vlogo tudi Rabska brigada, sestavljena iz internirancev in prikritih komunistov v okupatorjevi vojski, ki jih je vodila. 5. januarja 1943 je bil organiziran izvršni odbor OF. K uspehu je veliko prispeval stalen stik z domačimi uspehi partizanov skozi pisma, ki so jih prejemale interniranci. Zastopniki internirancev so se uprli komandantu Cuiuliju in 10. septembra izvolili samoupravo ter prevzeli vodstvo nad taboriščem. S pomočjo kopnih okrepitev partizanov je 16. septembra končno prišel dan odhoda domov in konec koncentracijskega taborišča Rab.¹⁰³

»Z Raba so takoj hrvaški partizani organizirali ladjo, da so ljudje šli nazaj domov skozi Rog in Ribnico, to kar je bilo Belokranjcev.«¹⁰⁴

⁹⁷ Janež, str. 10.

⁹⁸ Vrlinič, Rade, ustni vir, 9. 3. 2017.

⁹⁹ Janež, str. 11.

¹⁰⁰ Janež, str. 19.

¹⁰¹ Vrlinič, Rade, ustni vir, 9. 3. 2017.

¹⁰² Vrlinič, Rade, ustni vir, 9. 3. 2017.

¹⁰³ Janež, str. 17.

¹⁰⁴ Vrlinič, Rade, ustni vir, 9. 3. 2017.

2.5 Bela garda v Beli krajini

Bela garda je bil izraz za izdajalce, ki so sodelovali z okupatorjem. Nastala je iz političnih razlogov in v njej so bili predvsem nasprotniki komunizma in simpatizerji Nemcev ter Italijanov. Glavni domači podpornik okupatorja je bila katoliška Cerkev. Le redki zavedni duhovniki so pomagali partizanom in so nasprotovali fašizmu. V Sloveniji je bil eden izmed največjih pristašev in sodelavcev fašizma prav ljubljanski škof Gregorij Rožman. Največjo podporo je imela na Dolenjskem.¹⁰⁵

»Po enem tednu so pa prišli, to se spomnim kot danes, v našo hišo in so "rukali" našo mamo, midva z bratom pa sva jo držala za noge in jokala. Moja mama pa je bila Dolenjka, tisti »belčki« pa tudi iz tiste okolice. In po mamini govorici jo je vojak vprašal, od kod pa je. Ona je rekla, da je iz Dobropolja. Rekel je, da on je pa iz Denske vasi. Denska vas je pa sosednja Dobropolju in je bila najbolj belogardistična. Pustil jo je in so odšli.«¹⁰⁶

Delovala je še »plava garda«, to so bili izdajalci, ki so se sprva po okupaciji borili za nekdanjega kralja, a so hitro prestopili na stran okupatorjev. Plavogardistov v Beli krajini ni bilo veliko, imeli so le zelo malo simpatizerjev v nekaterih vaseh, kjer je še prisotna pravoslavna vera.¹⁰⁷

Pobudo za organizacijo bele garde sta v Beli krajini dala Franc Malovrh in Tone Duhovnik, ki sta k temu nagovarjala okoliške duhovnike. Njen glavni organizator v Beli krajini je bil do italijanske kapitulacije dekan Bitner. Ta je skupaj z Italijani ob njihovi kapitulaciji preoblečen v vojaka pobegnil v Italijo.¹⁰⁸

»Ob 10.00 je dekan Bitner odšel v barake. – Tragičen dogodek.«¹⁰⁹

Italijanskemu visokemu komisarju Grazioliju so duhovniki ob njegovem obisku pripravljali sprejeme v več župniščih. Metliški prošt je npr. celo blagoslovil drog, na katerem je visela italijanska zastava.¹¹⁰

Belogardisti so sicer na svojo stran skušali pridobiti čim več lokalnega prebivalstva, a so bili pri tem v Beli krajini v veliki večini neuspešni. Nagovarjali so jih neposredno, ali preko zaupnikov. Na njenem območju so namreč uspeli na svojo stran pridobiti le nekaj 10 mož.¹¹¹

»So takrat pravili, da izdajalce Italijani plačajo v vrednosti ene krave, to pomeni, da so jih

¹⁰⁵ Vitkovič, str. 109.

¹⁰⁶ Strmec, Jože, ustni vir, 8. 2. 2017.

¹⁰⁷ Vogrič, R., Boj Belokranjcev, Partizanska knjiga, Ljubljana 1973, str. 312.

¹⁰⁸ Žabkar, L. J., Izpovedi, Priorat križniškega reda, Ljubljana 1991, str. 95.

¹⁰⁹ Prav tam.

¹¹⁰ Vitkovič, str. 111-112.

¹¹¹ Vogrič, str. 188.

*bogato plačali.«*¹¹²

*»V Beli krajini ni bilo odpadnikov, nismo bili belogardistični. Ampak po začetku vojne je cerkev organizirala belo gardo. Ne bom rekel, da je prav, da nekoga ubiješ, ampak potem so vse kaplane postrelili in v Črnomlju več ni bilo bele garde. Mi se nismo bali soseda kot recimo Novo mesto, Suha krajina in Ljubljana.«*¹¹³

Organizatorji in novači so bili predvsem župniki, med bolj aktivnimi so bili tisti iz Dragatuša, Vinice, Preloke in Suhorja. Slednji so svoj konec doživeli 26. 11. 1942, ko so hrvaški in slovenski partizani napadli belogardistično postojanko na Suhorju.¹¹⁴ Najpomembnejši in najbolj zavzet izmed organizatorjev v Beli krajini pa je bil dekan Bitner, ki je po italijanski kapitulaciji z vojaki tudi pobegnil v Italijo.¹¹⁵

Pogosto se je zgodilo, da so bili domači izdajalci celo bolj okrutni od samega okupatorja. Mnogokrat so simpatizerje OF najprej zverinsko mučili in nato ubili. S takimi okrutnimi dejanji so se skušali dokazati svojim gospodarjem Italijanom, da so oni ponosni in zavedni privrženci fašizma. Tako so npr. ob sami kapitulaciji želeli ustreliti partizansko kurirko, a so jim to italijanski oficirji preprečili.¹¹⁶

*»Ob pol enih ponoči je prišel Hapec¹¹⁷ k nam z italijansko policijo, ker je vedel, da je moj brat aktivist in so nas dvignili. So dvignili mojega brata in ga je Hapec začel tepsti, jaz sem stal med njima dvema, ker sem bil že kar fant, 13 let star, pa me je Hapec zagrabil za lase in me vrgel stran, potem pa je italijanski oficir zakričal na Hapca, da nas ne sme pretepati in je nehal. Bratu so zvezali roke. Takrat je bil mraz 28 stopinj pod ničlo, bil je 22. december. Potem pravi moja mama Hapcu, ker je znala italijansko, da bi svojemu sinu zavila roke, da ne prezebe. Pa je rekel Hapec nazaj: »Ne boš!« in se je obrnila k italijanskemu oficirju, ki pa je rekel po italijansko, da lahko.«*¹¹⁸

*»Danes je komaj 14 dni odkar so mi zločinski domobranski banditi umorili očeta na tak barbarski način. Ali krvniku Kozarju ni bilo dovolj. Zločinec žejen krvi zavednih Slovencev je prišel danes v našo vas in mi umoril še mater.«*¹¹⁹

Po vzpostavitvi svobodnega ozemlja na območju Bele krajine so sodili nekaterim organizatorjem izdajalske dejavnosti. To so bili pogosto duhovniki, večinoma iz Metlike, ki

¹¹² Flek, Anton, ustni vir, 1. 3. 2017.

¹¹³ Strmec, Jože, ustni vir, 8. 2. 2017.

¹¹⁴ Vitkovič, str. 114-115.

¹¹⁵ Žabkar, str. 95.

¹¹⁶ Vogrič, str. 189.

¹¹⁷ Tone Hapec je bil domači izdajalec iz Malega Nerajca, ki je sodeloval z Italijani.

¹¹⁸ Flek, Anton, ustni vir, 1. 3. 2017.

¹¹⁹ Belokranjski plamen 26. 8. 1944, str. 14.

so nato končali v ujetništvu, kasneje pa so jih obsodili.¹²⁰

Ostanki bele garde so se nato 24. 9. 1943 preoblikovali in združili v domobranske enote pod poveljstvom generala Leona Rupnika.¹²¹

2.6 Boj proti okupatorju

Zamisli o boju proti okupatorju so se med za boj sposobnimi moškimi in predvsem mladimi fanti začele hitro širiti, sabotaže pa so se začele že konec julija leta 1941. V prvih dneh avgusta so že formirali prve partizanske bojne skupine, ki so izvajale razne sabotaže na železniško progo in komunikacijske povezave. 30. oktobra 1941 so iz pripadnikov posameznih manjših skupin ustanovili 1. belokranjsko partizansko četo, veliko 30 mož, ki pa je bila nato na žalost že pozimi istega leta uničena, ko so jih obkolili in pobili Italijani.¹²² Preživel je le 8.¹²³

Partizani so se pogosto skrivali po raznih zidanicah v vinogradniških krajih, kjer ljudje niso živeli. Tam so pogosto imeli tudi sestanke in zборе.¹²⁴

»Ko se je vojna začela, je šel moj stric med partizane. Mi smo živeli »izven bloka«, kot smo včasih pravili pregradi okoli Črnomlja. Ponoči so tam prišli partizani in so bili seveda tudi pri nas. Od takrat naprej sem partizane videval vsak dan. Tudi po zidanicah so bili, to so bile vse partizanske vojaške postojanke.«¹²⁵

»'41. leta so si pa Bahor Matija in partizani postavili odbor OF gor v eni zidnici. Tam so se naselili in tam imeli pisarne. To je bilo malo skrito.«¹²⁶

Sprva so aktivisti okupatorjem predvsem oteževali premike (npr. rušenje mostov) in izvajali razne sabotaže, da so poškodovali komunikacijske povezave in s tem okupatorju otežili komunikacijo. Izvajali so tudi propagandno dejavnost in delili razne letake.¹²⁷

»V Svibniku je bil potoček in čezenj most. Partizani so ta most zrušili, Nemci pa so ga potem cel dan popravljali. Naprej od konca Svibnika pa gor proti Maverlenu pa so partizani posekali vse smreke čez cesto in so jih Nemci morali odstraniti. Na Maverlenu pa je bila pa še cesta prekopana (tam je še danes cesta najožja), zato so morali še to zakopati nazaj, da so

¹²⁰ Vogrič, str. 311.

¹²¹ Vitkovič, str. 143.

¹²² Polič, str. 72-92

¹²³ Polič, str. 97

¹²⁴ Polič, str. 100.

¹²⁵ Strmec, Jože, ustni vir, 8. 2. 2017.

¹²⁶ Flek, Anton, ustni vir, 1. 3. 2017

¹²⁷ Polič, str. 27.

*tanki lahko šli naprej proti Kočevju. Mostička pa niso popravili, čez potok so morali iti.»*¹²⁸

Sabotaže in pasivno bojevanje sta se kmalu spremenila v aktivno. Prvi napad je izvedla skupina partizanov pozno poleti v nočnih urah. Hoteli so iztiriti italijanski vojaški vlak in pobiti okupatorske stražarje v postojanki. Le-to je isto noč okrepila močno oborožena patrolja. Kljub vsemu so napadli, a je bil njihov napad manj uspešen.¹²⁹

Poleg neposrednih oboroženih napadov na okupatorja so bili dokaj pogosti tudi vdori v skladišča streliva. Konec avgusta 1941 je npr. skupina petih partizanov iz skladišča rudnika v Kanižarici ukradla 260 kg razstreliva.¹³⁰

6. septembra 1941 so pripadnikom italijanske milice v okolici Gribelj postavili zasedo in dva ubili ter dva ranili, ubit pa je bil tudi finančni stražnik. Italijani so izgubili tudi voz z mulami, s katerim so se pripeljali okupatorski vojaki.¹³¹

OF se je hitro razrasla po Beli krajini, kjer so bili aktivisti tudi glede na ostale regije nadpovprečno podprti s strani civilnega prebivalstva. Raslo je št. partizanov, ki so svoje zaveznike in dragocene vire zaupnih informacij pridobivali tudi med uradniki iz italijanskih uradov, obrtniki, zaposlenimi na sodišču itd.¹³²

*»Samo eni so v vasi hodili dol tožit Italijanom. Nikakor nismo znali kdo je to bil. Naš sosed Jože Jankovič je bil tajnik v gradu pri Italijanih in je znal, kdo hodi tožit. Moj ate je bil zaveden, in je prišel zvečer k nam ta Jože in rekel atetu: »Jutri, Mike, bežite v lozo. Ne čakajte doma. In res ... Moja dva sta šla - mi smo rekli v Dubravo - kosit in spravljat, mene so pustili doma. Jaz sem enkrat pogledala okoli čez vrata, pa vidim Italijane, ki so nosili puške na ramah. Jaz sem se tako vstrašila in sem se skrila v kurnik. Oni so hodili mimo, vse premetali in šli. Mojega ateta je rešil ta tajnik, drugače bi ga našli in odpeljali. Jaz sem se še 3 dni tresla, tako me je bilo strah.»*¹³³

Močno je v narodnoosvobodilnih dejavnostih sodelovala mladina, ki je bila v veliki večini propartizansko usmerjena in je partizanom tako ali drugače pomagala. Veliko mladih fantov se je že borilo (tudi mladoletni), dekleta pa so zbirala hrano, šivala uniforme in sodelovala v bolniški dejavnosti.¹³⁴

Ko se je okupator spomladi 1942 začel zavedati resnosti situacije, je začel z množičnimi racijami, zapiranjem in usmrčitvami partizanov in civilistov, ki so z njimi simpatizirali. Močno so z barikadami, bodečo žico ter bunkerji utrdili tudi Črnomelj, ki je bil zaradi lege lahko

¹²⁸ Strmec, Jože, *ustni vir*, 8. 2. 2017.

¹²⁹ Kramarič, Str. 156.

¹³⁰ Polič, str. 157.

¹³¹ Polič, str. 44-46.

¹³² Kramarič, Str. 160-164.

¹³³ Požek, Ana, *ustni vir*, 11. 1. 2017.

¹³⁴ Vogrič, str. 194.

branljiv. Utrdili so tudi položaje ob železnici, v njeni bližini prepovedali gibanje in okoli nje posekali širok pas drevja in grmičevja, da bi otežili napade nanjo.¹³⁵

20. maja 1942 so iz belokranjske čete, ki se je zopet povečala na 40 mož, in nekaterih ostalih manjših skupin vojakov formirali prvi belokranjski partizanski bataljon, ki je bil velik za dve četi. V začetku julija so znotraj bataljona ustanovili še tretjo četo.¹³⁶

1. junija 1942 so partizani napadli tudi dobro utrjeno okupatorsko postojanko v Starem trgu ob Kolpi, ki je štela kar 113 vojakov. Napad je bil neuspešen, saj so partizane opazili in jih začeli močno obstreljevati še preden so se le-ti lahko približali. Partizani so se zaradi bližajočih se italijanskih okrepitev morali umakniti. Je pa res, da so sovražniku vseeno uspeli zadati nekaj človeške in materialne škode ter ga predvsem opomnili na nevarnost OF.¹³⁷

O ustanovitvi belokranjskega odreda so se vodilni aktivisti v Beli krajini z vrhovnim poveljstvom začeli dogovarjati v drugi polovici junija 1942. Odred in njegov štab sta bila ustanovljena 26. 7. 1942. Po moči na začetku ni bil med močnejšimi, saj je štel le 240 mož s precej slabo oborožitvijo. Ta se je čez čas izboljšala.¹³⁸

»Še smo tukaj v brigadi,

Vedno več nas je kot prej,

Zadnjič bijemo sovraga,

Da bo strt, pregnan prek mej.«¹³⁹

Vse omenjene sitnosti, ki so jih okupatorju povzročale partizanske enote, so pri okupatorju sprožile val jeze, ogorčenja in besa. V okviru maščevanja in povračilnih ukrepov zoper partizane so Italijani izvedli tudi ofenzivo, ki naj bi na celotni italijanski okupacijski coni v Sloveniji prestrašila prebivalstvo in odkrila vse partizanske enote ter jih uničila. Na 2500-3000 partizanov se je spravilo kar 5 italijanskih divizij, oz. okrog 80 000 vojakov. Ofenzivne operacije so se začele 13. 7. 1942. Italijanske enote so obkolile širša območja in nato stiskale »zanko«, a brez večjega uspeha. V času ofenzive je bilo še bolj kot sicer omejeno in strožje nadzorovano življenje civilnega prebivalstva, ki se sploh ni smelo gibati med naselji po poteh, pošiljati pošte, uporabljati telefonskih ali telegrafskih zvez itd. Vsakdo, ki se navodil oblasti ni držal, je bil na licu mesta ustreljen. Vojaki so tudi požigali hiše in celotne vasi ter odpeljali celotne družine v internacijo, če je bil kdo izmed svojcev osumljen partizanskega

¹³⁵ Kramarič, str. 164-165.

¹³⁶ Polič, str. 146-148.

¹³⁷ Weiss, B. A., Napad na okupatorsko postojanko v Starem trgu ob Kolpi 1. junij 1942, KO ZBV NOB, Stari trg ob Kolpi 2012.

¹³⁸ Polič, str. 200-202.

¹³⁹ *Belokranjski plamen 2. 9. 1944, str. 3.*

delovanja.¹⁴⁰

»Dan pred tem, 26. tistega meseca, so Italijani pobrali vse moške v mestu in jih zbrali na Majeru, kjer so bile italijanske barake. Ujeli so tudi družine, katerih starši ali otroci so bili pri partizanih. Odpeljali so jih na Rab. Vasi so požigali. Še danes vidim, kako je Svibnik gorel.«¹⁴¹

Do 10. 8. 1942 so Italijani že prečesali območja v okolici Bele krajine. Nato so v t. i. 3. A-fazi prodrli z Vrčic nad Semičem in »čistili« jugovzhodni rob Roga. Potem so v prvih dveh dneh avgusta 1942 prečesavali območje od Dragatuša proti Vinici in naslednje tri dni še območje Vinica-Bojanci-Tribuče.¹⁴²

Sledil je del, ki ga poimenujemo roška ofenziva, ko so Italijani napadli z belokranjske strani proti Kočevskemu Rogu. Napad se je začel 7. 8. 1942. Italijani so premike proti Kočevskemu Rogu izpeljali počasi in v popolni tajnosti, del sil pa so zavajajoče premikali stran s tistega območja, pod pretvezo, da se Italijani premikajo na Balkan. V njih so obkročili glavnino 2. bataljona belokranjskega odreda. V kratkih bojih so se partizani umaknili v hribe in gozdove, ponekod pa so že utrpeli hujše izgube. Kasneje se je 2. bataljon belokranjskega odreda razdelil na manjše skupine in posameznike, ki so se morali samostojno prebiti do Mavrlena v Beli krajini, kjer je bilo zborna mesto. Med časom roške ofenzive so 1. avgusta 1942 Italijani požgali nekaj okoliških vasi (Tanča gora, Kvasica, Mala Lahinja, Veliki Nerajec in Pusti Gradec).¹⁴³ Do 20. 8. 1942 so se tam zbrali skoraj vsi pripadniki bataljona brez večjih izgub. Italijani, ki so bili objestni zaradi zmag, so požgali vas Zapudje, kjer so ustrelili tudi 8 mož.¹⁴⁴

Konec avgusta 1942 je na cesti med Kanižarico in Kvasico partizanska zaseda napadla en italijanski tovornjak iz preskrbovalne kolone ter pri tem ranila tri vojake in zaplenila težko strojnico, ki pa je imela tehnično napako.¹⁴⁵

22. 9. istega leta je prišlo do velikega celodnevnega spopada pri Kvasici, kjer so bili Italijani hudo poraženi. V tej bitki, katere partizanski napad je potekal iz Tanče Gore, so jim partizani razbili oskrbovalno kolono. Napad je bil tako odmeven, da so novice o njem prišle vse do italijanskega vrhovnega poveljstva.¹⁴⁶

Ko so za boj pri Kvasici izvedeli v Črnomlju, so na pomoč poslali okrepitve iz Črnomlja in Vinice, slednje so bile pri Velikem Nerajcu tudi zaustavljene s strani 2. bataljona kordunaške

¹⁴⁰ Polič, str. 245-246.

¹⁴¹ *Strmec, Jože, ustni vir, 8. 2. 2017.*

¹⁴² Polič, str. 250-256.

¹⁴³ Vončina, str. 213.

¹⁴⁴ Polič, str. 265-274

¹⁴⁵ Polič, str. 285-286

¹⁴⁶ Kramarič, str. 162.

brigade.¹⁴⁷

V bojih tega dne so partizani izgubili dva tovariša, pet jih je bilo ranjenih, tako da se izgube ne morejo niti približno primerjati z italijanskimi, ki so znašale 114 ranjenih, pogrešanih ali ubitih vojakov, podoficirjev in oficirjev. V boju so zaplenili tudi štiri težke strojnice, eno lahko strojnico, tri puškomitraljeze, 68 pušk karabink, lahki minomet s strelivom ter ogromno streliva, ročnih granat in pištol ter teodolit in dva motocikla.¹⁴⁸

Fotografija 3: Spomenik bitki pri Kvasici (Fotografirala: Daša Bahor, 1. 3. 2017.).

»Tam, kjer smo mi stanovali, je bilo videti cesto v Kanižarici. Pravili so, da prihajajo, da vozijo trupla na pokopališče, ki je bilo v Loki na eni izmed njiv.«¹⁴⁹

V Beli krajini je precej velik delež prebivalstva pomagal partizanom; nudili so jim hrano, oblačila, razne pripomočke za bolnice itd. Dostikrat prostovoljno, včasih so pa partizani živino tudi zaplenili.¹⁵⁰

»Vaščani smo zbirali hrano za partizane: moko, mast, krompir. Se še spomnim, da sem nesla 3 l masti in drugo.«¹⁵¹

»Še prej, kjer sem bila jaz doma, je bila v eni sobi bolnica za partizane. Tu, pri sosedu je bilo krojaštvo od hrvaških partizanov. Oni so vozili po vasi spravljat, kar so imeli: cigarete, mast idr. Drugače smo jim pa nosili jest, za bolnico je dal moj ate svoj šnops. Zrezali smo neke rjuhe za povoje in jih odnesli na Pribince enemu Grabrijanu in je dal to naprej za partizansko bolnico. Tudi hrano smo dajali, kolikor je kdo imel. Je pa prišla ena brigada na oddih na Bojance. So prišli in niso nič vprašali. Samo so prišli in rekli, da bi radi vola in tako so odpeljali dva vola iz sel. Odgnali so jih na Bojance in dali jest partizanom.«¹⁵²

¹⁴⁷ Polič, str. 310-311

¹⁴⁸ Polič, str. 311-312.

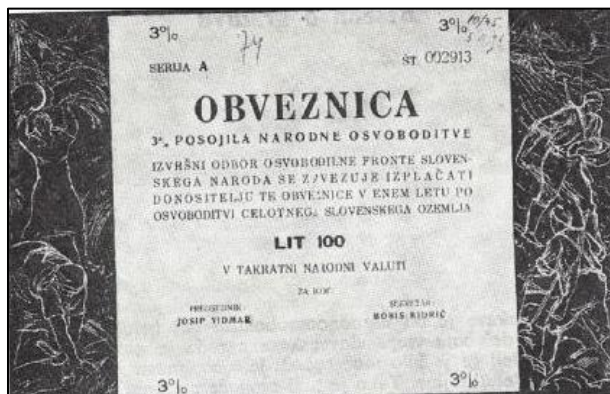
¹⁴⁹ Strmec, Jože, ustni vir, 8. 2. 2017.

¹⁵⁰ Vogrič, str. 435-438

¹⁵¹ Adam, Tončka, ustni vir, 2. 1. 2017.

¹⁵² Požek, Ana, ustni vir, 11. 1. 2017.

»V času italijanske okupacije so velikokrat iz tega mlina v našo hišo pripeljali žaklje, od naše hiše pa potem v Rog. Mi smo bili lojalni in moram reči, da ne poznam nobenega, ki ne bi bil. Prisile ni bilo, saj nismo niti imeli, ampak vem, da so partizani velikokrat morali kaj vzeti, vojsko so morali prehraniti. In če kakšna družina ni bila čisto zvesta, so tudi kakšnega prašiča ali vola odpeljali. To je bil obvezen odkup. Partizani so jim potem dali bon, listek, na katerem je pisalo: »Država Slovenija bo po osvoboditvi tem, ki bodo to izročili, plačala.« Na koncu po vojni je bilo veliko smeha na ta račun.«¹⁵³

Fotografija 4: Obveznica, ki so jo partizani delili ljudem (Vir: Vogrič, str. 543.).

Na podoben način so partizani pridobivali tudi orožje. Prinesli so ga, kolikor so imeli pač doma, ali pa so jemali po hišah, kjer tega niso potrebovali. Strelivo in orožje so jemali tudi Italijanom in belogardistom, ko so jih premagali.¹⁵⁴

»Orožje smo pobirali po hišah. Šli smo k tistim hišam, za katere smo znali, da so bili v Ameriki in oni so sigurno od tam prinesli kakšno pištolo ali revolver. Pa smo prosili in so nam jo dali. Bili smo enkrat pri eni stari ženski, pa nam je dala, je rekla, kaj pa naj ona s tem.«¹⁵⁵

Precej opreme in orožja so šele po kapitulaciji Italije kot pomoč partizanom pošiljali tudi zavezniki, predvsem Britanci in Sovjeti. Poleg orožja in streliva so pošiljali tudi drugo vojaško opremo, oblačila, pakete s hrano in ostalimi življenjskimi dobrinami, odvažali pa so ranjence, borce, ki so šli na razna vojna usposabljanja v tujino in sestreljene zavezniške pilote. Slednjih so iz Bele krajine rešili okoli 800. Pomoč so pošiljali s padali, ki so jih z letal metali na spuščališča, tam pa so jih aktivisti zbrali in razdelili med partizane. Takšni spuščališči sta bili pri Goleku v bližini Dragatuša, »na gmajni« pri Črnomlju ob cesti Gradac-Črnomelj in v okolici Pake pri Starem trgu. Letališči sta bili med Gribljami in Krasincem (dve vzletni stezi dolgi 1,5 km – 2 km) ter v bližini vasi Otok ob Kolpi. Obe sta bili zaščiteni tudi s

¹⁵³ Strmec, Jože, ustni vir, 8. 2. 2017.

¹⁵⁴ Vogrič, str. 48.

¹⁵⁵ Flek, Anton, ustni vir, 1. 3. 2017.

protiletalskimi strojnicami in bili večkrat neuspešno napadeni s strani ustaških letalskih sil.¹⁵⁶

»Smo pa mi bili zadolženi, ko so Angleži s padali spuščali. Vsako noč smo z eno partizansko ekipo iz Dragovanje vasi skupaj pobirali padala, organizirali smo vozove po vaseh, ker so Rusi pošiljali orožje in strelivo, Američani pa obleko, sladkor in take stvari. Bili smo SKOJ-evci in smo organizirali vozove in partizanom smo pobirali in potem vozili, ko je bil Črnomelj že osvobojen.«¹⁵⁷

»Potem, ko je bilo požgano, je, kdor je hotel iti, lahko šel v evakuacijo na Primorsko z avioni. Država bi najraje videla, da bi šli vsi za 2 meseca. Moja mačeha je hčerko vzela in so šle na avion v Gribljah in so jih odpeljali na Primorsko, ki je bila takrat že osvobojena.«¹⁵⁸

26. 11. 1942 so partizani napadli belogardistično-italijansko postojanko v Suhorju. V spopadih za to vas so pobili 29 italijanskih vojakov, jih 11 ranili in čez 100 zajeli. Smrt, rane ali ujetništvo so doleteli tudi okoli 100 belogardistov. Ta bitka je požela veliko zadovoljstvo prebivalstva in okupatorju naredila ogromno škode.¹⁵⁹

Organiziran je bil tudi napad na italijanske topniške položaje na Gričku v Črnomlju, in sicer 22. 9. 1942. Napad ni bil uspešen zaradi neuskkljenosti in spleta številnih nesrečnih naključij.¹⁶⁰

Julija 1943 so partizani od sovražnika zajeli tudi prve 4 topove, ki jih je dobila Tomšičeva brigada.¹⁶¹

Že tik pred njo, predvsem pa po italijanski okupaciji so na osvobojenem ozemlju razglasili splošno mobilizacijo v partizane za moške, stare 17-45 let, zato se je začelo število borcev naglo dvigovati, v viniški okolici so npr. uspeli mobilizirati čez 260 mož in fantov. Na tak način so se okrepile enote, ki so bile zato bolj sposobne boja, pa tudi vzdrževanja oblasti na osvobojenih ozemljih. Veliko je bilo tudi borcev, ki so želeli ostati v narodnoosvobodilni vojski, a niso hoteli v boj zunaj Bele krajine.¹⁶² 26. septembra 1943 je bilo na območju kočevske regije in Bele krajine že okoli 1400 borcev.¹⁶³

21. 10. 1943 so nemške motorizirane ter oklepne enote iz Novega mesta prodrle v že osvobojeno Belo krajino. Na drugi strani so tudi prodrli preko Kolpe, in sicer v Vinici ter Gribljah. Partizani so se jim solidno upirali, a niso bili kos nemškimi tankom. Po prihodu Nemcev so le-ti ubili 11 ljudi ter ropali in požigali hiše. Pri Bušnji vasi so jih v boju partizani

¹⁵⁶ Vogrič, str. 457-459.

¹⁵⁷ Flek, Anton, *ustni vir*, 1. 3. 2017.

¹⁵⁸ Požek, Ana, *ustni vir*, 11. 1. 2017.

¹⁵⁹ Vogrič, str. 189.

¹⁶⁰ Kramarič, str. 168.

¹⁶¹ Polič, str. 428.

¹⁶² Vogrič, str. 300.

¹⁶³ Vogrič, str. 306.

ubili 13 in 7 sovražnikov zajeli, na Vahti pa 30. Zajeli so tudi veliko streliva in orožja. Takrat je bila Bela krajina še zadnjič za kratek čas okupirana. Kasneje so se dogajali le še posamični kratkotrajni vdori, ki so pa bili še vedno uničevalni.¹⁶⁴

»Nemci in ustaši do nas niso bili dobri, ker so, ko so šli preko Kolpe na slovensko stran, požgali 7 vasi in 7 ljudi ubili. Joj meni, vse požgano. Nikjer nič, a nismo imeli časa pospravljati. Moj ate je še prej v eni sobici deske odtrgal stran od poda in smo zmetali noter vse, kar je bilo kozarcev, porcelana, pšenice, koruze ... Zaman! Gor smo dali deske in posteljo, pa je od zgoraj padlo dol in je postelja zgorela, zgorele so deske in vse pod njimi. Nemci in ustaši so pokradli, kar je bilo in zmetali na voze in odpeljali preko mosta na Kolpi na Hrvaško. Nič ni bilo, ni bilo žlice, ni bilo čisto nič. V vsakem kotu, kjer je bil krompir in je dol padlo, to, kar je gorelo in smo imeli pečenega krompirja. To smo par dni jedli, to je bilo vse, kar je ostalo.«¹⁶⁵

2.7 Kapitulacija Italije

Italija je kapitulirala 8. 9. 1943. Isti dan je bilo popoldne zborovanje upornikov na Maverlenu. Po Maverlenu so isti dan celo še padale granate, ki so jih streljali italijanski topovi z Grička, da bi preprečili zborovanje.¹⁶⁶

Zvečer so nenadoma začeli Italijani s puškami streljati v zrak. Po Črnomlju se je namreč razvedelo, da se je Italija predala. Sami italijanski vojaki so bili nepopisno veseli, da bodo šli lahko končno domov, domačini pa so se veselili, da bodo končno spet svobodni.¹⁶⁷

Iz poveljstev OF so nemudoma prišla navodila o razoroževanju Italijanov in belogardistov. Vrhovni štab je namreč zahteval, da partizanske enote takoj stopijo v stik z Italijani in belogardisti ter jim poberejo orožje in jih nato spustijo domov. Pri večini pripadnikov italijanske in belogardistične vojske s tem niso imeli težav. Tako so npr. Italijani kar sami predajali orožje, mirno so razorožili tudi postojanke v Dragatušu, Adlešičih in Gribljah. Do težav je prišlo samo z italijansko enoto v Vinici, ki se ni hotela predati in so ji orožje pobrali šele, ko se je umaknila v Kočevje.¹⁶⁸

»In Italijani so zavestno kapitulirali. Še danes se jih spomnim, da so prišli do Svibnika, kjer so jih partizani zadržali, razorožili in jih potem spustili.«¹⁶⁹

Takoj ob umiku okupatorja so partizani naglo zasedli celotno Belo krajino. Partizanske enote

¹⁶⁴ Vitkovič, str. 142-145.

¹⁶⁵ Požek Ana, ustni vir, 11. 1. 2017.

¹⁶⁶ Polič, str. 444

¹⁶⁷ Prav tam.

¹⁶⁸ Vogrič, Str. 287

¹⁶⁹ Strmec, Jože, ustni vir, 8. 2. 2017.

so spremljale poražene Italijane ven iz Bele krajine.¹⁷⁰

»Da izdajalci b'jo pobiti

tu je naša pest.

Naša zemlja prosta bode,

Mi b'mo gospodarji mest.«¹⁷¹

»Po kapitulaciji Italije oktobra 1943 so Italijani odšli iz Dragatuša. Bela krajina je bila svobodna, prišli so partizani.«¹⁷²

Partizani so v Črnomelj vkorakali 9. 9. 1943 popoldne. Domačini so jih zasuli s cvetjem. Italijani so se tudi iz Črnomlja po pogajanjih umaknili in predali svoje orožje ter ostalo opremo, ki so jo puščali tudi kar ob cestah. Veselje prebivalcev in praznovanje osvoboditve sta trajala še dolgo v noč.¹⁷³

Belogardisti, ki so ob porazu Italije doživeli veliko razočaranje in strah, kako naprej, so se v večini javili pri novi ljudski oblasti. Skoraj polovica jih je skušala pobegniti, a je to uspelo le štirim. Velik del so jih polovili in kaznovali partizani, nekaj pa jih je celo razorožila nekdanja zavezniška, italijanska vojska.¹⁷⁴

»Italijanski maršal¹⁷⁵ se je zaljubil v eno iz Bojancev in sta bila skupaj. In zaradi te ljubezni je toliko bolj ljudem prizanašal, da se ni njej zameril. To je bilo zelo dobro za nas. Potem pa ko so morali Italijani oditi, je maršal ostal tu. Izdajalci pa so ga ubili, ker so se bali, da bo povedal, kdo je izdajal.«¹⁷⁶

Nekaterih belogardistov pa partizani vendarle niso želeli sprejeti medse. To so bili tisti, za katere se je vedelo, da so se med okupacijo izživljali nad civilisti in zagrešili različne hude zločine.¹⁷⁷

Glavni štab slovenske OF je enotam na območju Bele krajine 10. septembra 1943 po umiku sovražnika izdal naslednje ukaze:¹⁷⁸

- uničiti celotno železniško omrežje in večje mostove, da se upočasni premike

¹⁷⁰ Kramarič, str. 180-181.

¹⁷¹ Belokranjski plamen 2. 9. 1944, str. 3.

¹⁷² Adam, Tončka, ustni vir, 2. 1. 2017.

¹⁷³ Vitkovič, str. 133-134.

¹⁷⁴ Vitkovič, str. 134.

¹⁷⁵ V italijanski fašistični vojski je bil ta čin primerljiv današnjemu praporščaku, torej podoficirju in je poveljeval manjšim skupinam vojakov.

¹⁷⁶ Požek, Ana, ustni vir, 11. 1. 2017.

¹⁷⁷ Vogrič, str. 306.

¹⁷⁸ Vogrič, str. 292-298.

nemškega okupatorja (ob progi Novo mesto-Metlika so porušili le zgradbe),

- shraniti zaplenjeno orožje in ostalo opremo po varnih skrivališčih (pri nekaterih predmetih so imeli težave, ker so bili nerodne oblike, npr. pontonski čolni),
- uničiti vse utrjene vojaške objekte, ki so jih zgradili Italijani,
- odstranjevati belogardiste, ki se nočejo predati (za enkrat pa ne tudi tistih, ki se predajo ali pridružijo partizanskim enotam),
- pomagati političnim organom za vzpostavitev oblasti in izvajati splošno mobilizacijo in
- vzpostaviti redno tehnično zvezo z glavnim štabom.

Civilno življenje v Črnomlju in Beli krajini se je tako po osvoboditvi vsaj delno normaliziralo, še vedno pa sta bila prisotna strah in pripravljenost na nemške ofenzive in napade.¹⁷⁹

»Ko je bil konec italijanske okupacije, smo bili srečni in začelo se je novo življenje.«¹⁸⁰

2.8 Črnomelj – “Mala Moskva”

Črnomelj je imel v 2. svetovni vojni za Slovenijo zelo velik pomen. Ko je OF po italijanski kapitulaciji vzpostavil javni red, se je lahko pričela organizacija javne uprave in razmeroma normalnega civilnega življenja. Prestolnica in sedež vseh uradov na nacionalni in lokalni ravni je bil Črnomelj. Osvobojeno ozemlje se je razprostiralo po celi Beli krajini in Kočevski. Oblast na osvobojenem slovenskem ozemlju je prevzela OF v sestavi narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije.¹⁸¹

Že 11. septembra 1943 sta izvršni odbor OF in glavni štab OF Slovenije za osvobojeno ozemlje razpisala volitve v zbor odposlancev slovenskega naroda. Volili so lahko vsi umsko zdravi polnoletni ljudje. Borci so tudi v partizanskih enotah volili svoje odposlance. To so bile prve večje volitve, drugače pa so Belokranjci volili tudi že maja 1942, in sicer krajevne narodnoosvobodilne odbore. Volitve odposlancev slovenskega naroda so potekale med 20. in 25. septembrom.¹⁸²

Volilna udeležba je bila zelo visoka, ponekod so morali volitve ponoviti le, ker so šli voljeni v partizanske enote.¹⁸³

1. oktobra se je sešel kočevski zbor, na katerem so izvolili slovenske poslance za 2. zasedanje

¹⁷⁹ Polič, str. 444.

¹⁸⁰ Adam, Tončka, *ustni vir*, 2. 1. 2017.

¹⁸¹ Vončina, str. 97.

¹⁸² Vogrič, str. 300.

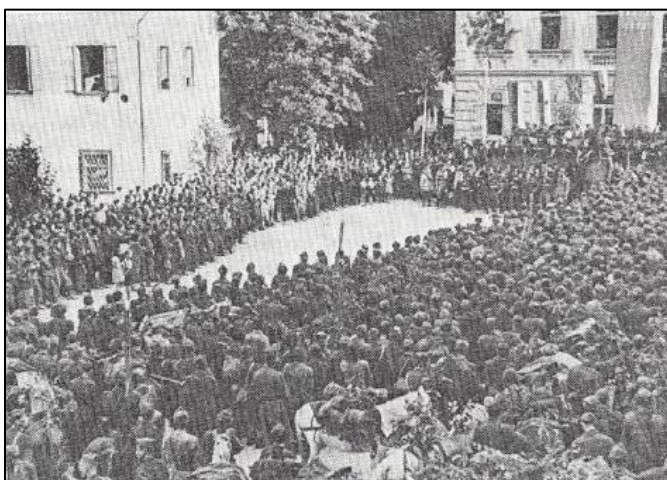
¹⁸³ Vončina, str. 97.

AVNOJ-a¹⁸⁴ in nov Slovenski narodnoosvobodilni odbor, ki je nato zasedal v Črnomlju.¹⁸⁵

V začetku oktobra 1943 je bila ustanovljena okrožna upravna komisija, ki je upravni sistem razdelila na več resorjev, in sicer za zdravstvo, finance, industrijo, splošno upravo, zaščito pred zračnimi napadi in promet. Začela je delovati tudi bolnišnica v Kanižarici, bali so se predvsem izbruhov nalezljivih bolezni.¹⁸⁶

V Belo krajino so na oddih po bojih hodile tudi partizanske brigade iz cele Jugoslavije, ki so nevarnost prenosa bolezni še povečale, a k sreči do česa takšnega ni prišlo. Tu so dobile novo orožje in opremo, vojaki pa so si opomogli od bojev.¹⁸⁷

»Mi, otroci, smo nabirali rožice in delali venčke iz smrekovine in jih metali na cesto, ko so šli partizani mimo.«¹⁸⁸

Fotografija 5: Sprejem borcev VIII. divizije v Črnomlju (Vir: Vogrič, str. 407.).

Vzpostavil se je šolski sistem, v Kanižarici je obratovala bolnišnica, razvejan je bil ostali zdravniški sistem, saj so bili zdravniki v vseh večjih vaseh po Beli krajini, delati so začeli sodišče (na hitro sestavljene sodne komisije) in zapori. Na osvobojenem ozemlju so imeli tudi svoj radio. Nekaj časa so bili v Črnomlju nastanjeni tudi pomembni organi OF, kot sta Izvršilni svet OF in Glavni štab partizanskih enot. Tudi lokalna uprava je bila razdeljena na več odsekov (finance, zdravstvo, šolstvo, zaščita ...).¹⁸⁹ Poleg upravnih služb so v Črnomlju delovali tudi Znanstveni inštitut in kemijsko-farmaceutski laboratorij, še danes pa pred železniško postajo stoji lokomotiva, katere paro so partizani uporabljali za delovanje svoje

¹⁸⁴ Kratica, ki po slovensko pomeni Antifašistični svet narodne osvoboditve Jugoslavije.

¹⁸⁵ Vitkovič, str. 142.

¹⁸⁶ Vogrič, str. 308.

¹⁸⁷ Polič, str. 537-540.

¹⁸⁸ *Strmec Jože, ustni vir, 8. 2. 2017.*

¹⁸⁹ Kramarič, str. 184.

elektrarne.¹⁹⁰

Oblast je želela urediti tudi civilno življenje. Določila je pravila trgovanja in delovanja gostiln in ostalih obratov. Prav tako je prepovedala kakršno koli kopičenje blaga in višanje cen, saj je še vedno vladalo pomanjkanje živil.¹⁹¹ Uvedla je tudi različne službe, kot je npr. pošta. V okviru reforme gospodarskih komisij so izvedli popis blaga, poglobili sodelovanje z lokalnimi gospodarstveniki in ustanovili razne delavnice (usnjarna, milarna, šivalnica, mehanična, kovaška, puškarska, čevljarska delavnica ...), v katerih so izdelovali različno opremo za potrebe narodnoosvobodilne vojske. Gospodinjstva in kmetije so morala prispevati hrano za borce.¹⁹² 25. 7. 1944 so v Črnomlju organizirali tudi obrtno razstavo, ki je bila prva svoje vrste v Sloveniji.¹⁹³

Organizirali so tudi številne mitinge in srečanja, ki se jih v veliki meri udeleževala mladina. Oblast je organizirala različna tekmovanja v obdelovanju zemlje, obnavljanju porušenih stavb, zbiranju hrane in sanitetnih pripomočkov, pisanju šolskih spisov na temo NOB, pripravi gledaliških iger itn. S tem so želeli čim večji del prebivalstva motivirati in v kakršni koli obliki vključiti v boj proti okupatorju. Prav tako je bilo živahno tudi kulturno življenje, saj je v Črnomlju delovalo tudi gledališče, od avgusta 1944 je od tu oddajal tudi Radio OF. Delovali so številni pevski zbori in društva.¹⁹⁴

»V Črnomlju je bilo vse. Partizanske delavnice, gledališče, orkestri, »pleh muzika«, banka. Mi smo imeli pri Italijanih lire, partizani pa so imeli bone. To je bilo plačilno sredstvo. Hodili smo v kino in gledališče. Kot otroci smo hodili gledat lutkovne igre. Predvajali so jih v gradu v salonu, tam, kjer je zdaj parkirišče. Pri svetem domu je bilo slovensko narodno gledališče. Radio osvobodilne fronte je bil v sekcijah hišah. Tako da je bilo to dejansko glavno mesto z vsemi organi ene države.«¹⁹⁵

¹⁹⁰ Vodnik po belokranjskih partizanskih poteh, TOZD Novo mesto, Ljubljana 1978, str. 38-39.

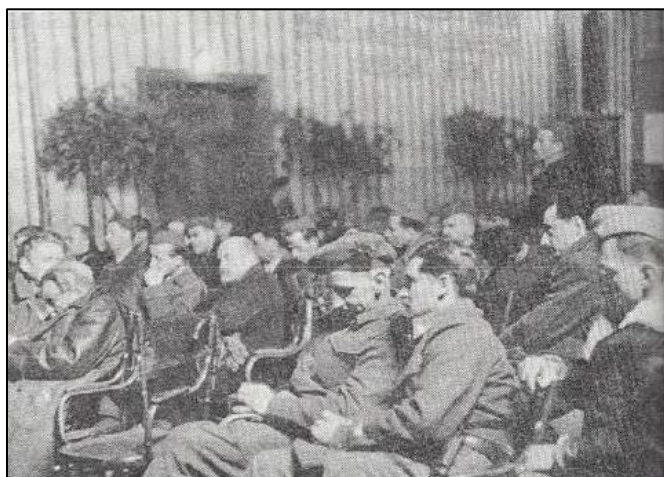
¹⁹¹ Vogrič, str. 301.

¹⁹² Vogrič, str. 301-302.

¹⁹³ Vogrič, str. 420.

¹⁹⁴ Vogrič, str. 370.

¹⁹⁵ *Strmec, Jože, ustni vir, 8. 2. 2017.*

Fotografija 6: Delegati na zasedanju SNOS-a v sokolskem domu (Vir: Vogrič, str. 348.).

V nekdanjem Sokolskem, današnjem kulturnem domu v Črnomlju je bilo 19. februarja 1944 prvo zasedanje Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora (SNOO), ki se je na prav tem zasedanju preimenoval v SNOS (Slovenski narodnoosvobodilni svet) ki je bil v slovenskem narodnoosvobodilnem gibanju vrhovni, zakonodajni, pa tudi predstavniški organ. Na glavnem trgu v Črnomlju, kjer so potekale manifestacije in so imeli predstavniki tudi govore, se je zbralo ogromno ljudi. Zasedanje SNOS-a je v javnosti doživelo velik odmev. Pomembno je predvsem, ker so se takrat postavili temelji in začrtale smernice nadaljnjega razvoja nove ljudske oblasti ter socialistične družbe.¹⁹⁶ Predsedstvo SNOS-a je za marec 1944 tudi razpisalo volitve v krajevne narodnoosvobodilne odbore.¹⁹⁷

Fotografija 7: Pročelje stavbe, kjer je potekalo 1. zasedanje SNOS-a (Fotografiral: Kevin Požek, 28. 2. 2017.).

»Takrat je bila Bela krajina osvobojena. To se je cela Bela krajina zbrala. Največ smo se zbrali, ker so rekli, da bo Tito prišel, pa ga ni bilo. Bili so Kardelj, Ranković in drugi, pa so imeli govore. Govori so bili o tem, kaj bo oblast naredila. Od vseh strani so prišli. Od mosta

¹⁹⁶ Vitkovič, str. 145-146.

¹⁹⁷ Vogrič, str. 354.

gori je bilo vse polno ljudi. Saj vsi niso mogli priti! Tam, kjer je zdaj trafika, je bil oder.»¹⁹⁸

9. maja 1945 se je uradno končala 2. svetovna vojna s podpisom kapitulacije nemških enot v jugovzhodni Evropi.

2.9 Bombardiranje Črnomlja

Nemške izvidnice so že pred bombnim napadom večkrat preletavale Črnomelj. Partizanski propagandni oddelek je 17. septembra, približno dva tedna pred napadom, poročal, da je dan pred tem v mestu bil slišan že osmi alarm za letalski prelet nad mestom, a da do takrat letala še niso napadla. Omenil je tudi, da izvidnica v cerkvenem stolpu odlično opravlja svoje delo.¹⁹⁹

Ob 17. 20 uri, 3. oktobra 1943, je nemški bombnik priletel nad Črnomelj in na staro mesto jedro odvrigel štiri bombe. Porušenih je bilo devet hiš, huje poškodovani dve, lažje poškodovanih pa kar 19 hiš. Poškodovana je bila tudi cerkev sv. Petra. Po celotnem mestu je zračni pritisk iztrgal releje na trgovinah in polomil okna na stavbah.²⁰⁰

“Nemci so bombardirali Črnomelj – zadnja ulica je porušena in nekaj hiš ob glavni cesti. Dosti žrtev in ogromna škoda. Vse joka, išče svojce in beži iz mesta. Ponoči odkopavajo ponesrečence. Vse je zastraženo, delovanje protiletalsko zaščite je odlično.”²⁰¹

»Tisti dan, to je bilo 3. oktobra 1943, malo po kapitulaciji Italije, je na Svibniku moja generacija nabijala žogo, napihnjjen svinjski mehur. /.../ Bilo nas je veliko otrok, tudi jaz in moj tri leta mlajši brat. Naenkrat je iz smeri Črnomlja nemški avion proti Svibniku preko nas. Otroci smo vsi znali kaj narediti. V trenutku, ko smo ga zagledali, smo se poležali po travi. Avion pa je šel naprej proti Maverlenu. Stekli smo v gozd in videli, da je na Maverlenu obrnil nazaj proti Črnomlju. Takrat smo zaslišali ta bum in videli dim in prah. Seveda je vsak tekel domov k svojim. Jaz sem mojega brata dal na hrbet in z njim tekel. Doma je bila mama vsa srečna, da sva prišla domov.«²⁰²

Reševanje žrtev se je začelo takoj. Na kraj dogodka so prišli sanitejci in sanitejke, zbrali so tudi orodje za odkopavanje. Izklopljeni sta bili voda in elektrika, s pomočjo električnih svetilk pa so pozno v noč 3. in 4. oktobra odkopavali ranjence in mrličke. Te so nato z že pripravljenimi vozovi odpeljali bodisi v bolnišnico bodisi v cerkev sv. Duha.²⁰³

¹⁹⁸ Flek, Anton, *ustni vir*, 1. 3. 2017.

¹⁹⁹ Weiss, Od daleč je videla, kako so padale bombe na mesto, str. 13.

²⁰⁰ Weiss, Od daleč je videla, kako so padale bombe na mesto, str. 14.

²⁰¹ Žabkar, str. 95.

²⁰² Strmec, Jože, *ustni vir*, 8. 2. 2017.

²⁰³ Weiss, Od daleč je videla, kako so padale bombe na mesto, str. 35.

*“Cel dan odkopavanje. Ljudje pa se selijo in bolj mislijo na svojo glavo kot na reševanje zasutih. /.../ Ugotavljanje žrtev: Marija Adlešič je napihnjena od bombnega pritiska, Turkova tudi, posebno pa je razbita Agnička z dvema otrokoma, ki smo ju oba dali k nji v isto krsto. Vse žrtve ležijo v cerkvi sv. Duha. Cvetje, solze...”*²⁰⁴

Pravočasno so bili rešeni le štirje otroci, med ruševinami pa je umrlo dvanajst otrok in žensk. Največ žrtev je bilo pri Agničevih in Satoškovih, katerih hiši sta bili tudi popolnoma porušeni. Pri obeh hišah so umrle po tri osebe – dva otroka in mama.²⁰⁵

Fotografija 8: Odkopavanje ruševin Satoškove hiše (Vir: Weiss, J., Od daleč je videla, kako so padale bombe na mesto, str. 24.).

*»Tu je bilo 12 mrtvih, od tega nekaj od mojih poznejših prijateljev./.../Pri Satošku pa so otroke, ko so videli, kaj se dogaja, spravili v klet in jih je potem zasulo. Florjanovemu očetu, ki je bil takrat frizer, je ubilo ženo, starejšega sina, mlajšega sina in hčerko. O tem se nismo veliko pogovarjali, ampak ko smo prišli na to temo, so takoj začele teči solze. Ta moj prijatelj Florjan, ali kot smo mu pravili, Ceko, se je rešil tako, da se je igral in se potikal okoli, oče pa je bil v vinogradu, tako sta se rešila.«*²⁰⁶

Dnevi po napadu so bili polni strahu pred ponovnim napadom. Iz tega razloga so ljudje odšli

²⁰⁴ Žabkar, str. 95.

²⁰⁵ Weiss, J., Od daleč je videla, kako so padale bombe na mesto, str. 15.

²⁰⁶ Strmec, Jože, ustni vir, 8. 2. 2017.

iz mesta v okoliške vasi in se dolgo po prenehanju nevarnosti niso upali vrniti nazaj.²⁰⁷

*“Ves Črnomelj se seli. Doma bomo ostali samo farovski, gdč. Primožičeva in stranka v naši ulici.”*²⁰⁸

*»Po nekaj dnevih smo šli v mesto pogledati. Glavne ceste so bile zrušene, vsi so iskali ponesrečene. Črnomelj se je spraznil, ljudje so se ustrašili in zapustili mesto. To je bila velika katastrofa. Mesto je bilo kar žalostno.«*²⁰⁹

Bombardiranje Črnomlja je napovedalo začetek četrte faze nemške ofenzive. Le-ta je 20. oktobra že dosegla Vinico, 21. pa je v Belo krajino vdrla nemška vojska ter ubila še 44 ljudi.²¹⁰

*“Vso noč streljanje. Z Metodom pobirava ubite. Med njimi šest fantov, šolski upravitelj Jože Štrubelj, gostilničar Julij Skubic. Uredim vse za pogreb. Neki Nemec me zmerja kot psa, češ zakaj se toliko brigam za mrtve partizane. “Den Hund nicht begraben. Ins Wasser werfen! Kein Kreuz und keine Zeremonien machen! Verstanden?”*²¹¹

2.10 Bombardiranje Dragatuša

Dragatuš je bil bombardiran 5. maja 1944 med 15.30 in 16. uro. Potekal je v treh valovih. Nemška bombna letala so v tem času odvrгла okrog 120 bomb, ki so bile težke približno 100 kilogramov. Cilj bombardiranja je bil uničenje Glavnega štaba, ki se je pred tem že konec aprila umaknil iz vasi. Napad je bil zaradi tega dejstva popolnoma neuspešen, saj niso zadeli Glavnega štaba.²¹²

Vas je bila po bombnem napadu popolnoma uničena. Porušenih je bilo sedem, poškodovanih pa devetnajst hiš. Prav tako pa so bombe zadele več drugih objektov, npr. cerkev, ki je bila popolnoma zrušena, in tudi šolo, občino, župnišče in pošto, ki so bile močnejše poškodovane. Zadete so bile tudi kmetijske površine okoli vasi.²¹³

²⁰⁷ Žabkar, str. 95.

²⁰⁸ Prav tam.

²⁰⁹ Strmec Jože, ustni vir, 8. 2. 2017.

²¹⁰ Weiss, Od daleč je videla, kako so padale bombe na mesto, str. 17.

²¹¹ Žabkar, str. 97, v prevodu: *»Ne pokoplji psa. Vrzi ga v vodo! Ne delaj nobenega križa ali ceremonij! Razumeš?«*.

²¹² Weiss, Ves Dragatuš trpi, krivi in nekrivi, str. 16.

²¹³ Poročilo o škodi z dne 9. maja 1944.

Fotografija 9: Dragatuški "plac" po bombardiranju (Vir: Weiss, J., Ves Dragatuš trpi, krivi in nekrivi, str. 18-19.).

V napadu je umrla samo ena oseba, to je bila Pavla Hauptman. Poškodovane so bile še štiri oseba, ki pa so kasneje uspešno okrevale v civilni bolnišnici v Kanižarici.²¹⁴

»Ljudje smo delali po njivah in vsi pretreseni opazovali nemške avione, kako so letele bombe na našo vas. Skrbelo nas je za naše domače, na srečo ni bilo z njimi nič narobe, a poslopja so bila vsa poškodovana ali porušena.«²¹⁵

Takoj po napadu so se začela razna ugibanja o namenu napada. Nekateri so menili, da je to bil napad na Glavni štab, drugi spet pa so bili mnenja, da je bila krivda Glavnega štaba, da je v Dragatuš puščal razne ljudi, ki so prihajali s Hrvaške.²¹⁶

Prav tako so bili nekateri prepričani, da je bil v Dragatušu izdajalec, ki je ovajal. Verjeli so, da je ovaduh mislil, da bodo Nemci samo ujeli partizane in jih aretirali, pa se je uštel in so tako trpeli tudi nedolžni. V partizanskem časopisu Edinost so zapisali, da ostali s prebivalci Dragatuša niso toliko sočustvovali, ker ta vas ni podpirala partizanov.²¹⁷

“Radi tega pa ves Dragatuš trpi, krivi in nekrivi. Ako hočemo reči po pravici, Dragatušci niso bili naklonjeni in ne prijatelji partizanov. Zato tudi niso imeli dosti simpatij od ljudi ob svoji nesreči (Bog že zna kaj dela!).”²¹⁸

Tudi iz ostalih zapisov lahko izvemo, da je bil Dragatuš veliko bolj pod oblastjo italijanskega okupatorja kot vasi v okolici Črnomlja. V vasi je bila nastanjena tudi bela garda, naselje pa je bilo obdano z žico.²¹⁹

²¹⁴ Weiss, Ves Dragatuš trpi, krivi in nekrivi, str. 16.

²¹⁵ Adam Tončka, 2. 1. 2017.

²¹⁶ Weiss, Ves Dragatuš trpi, krivi in nekrivi, str. 16.

²¹⁷ Prav tam.

²¹⁸ Weiss, Ves Dragatuš trpi, krivi in nekrivi, str. 16.

²¹⁹ Weiss, Ves Dragatuš trpi, krivi in nekrivi, str. 31.

3 RAZPRAVA

Na začetku raziskovanja sva si raziskovalca zastavila nekaj hipotez. V tem poglavju raziskovalne naloge bova te hipoteze potrdila oziroma ovrgla. Povzela bova svoja spoznanja tekom raziskovalnega dela in jih predstavila v nadaljevanju.

Najino prvo hipotezo: »Do civilnega prebivalstva so bili nasilni le okupatorji,« sva ovrgla.

Kljub nasilju in požigom Italijanov in Nemcev oni niso bili edini nasilni, saj so nekateri primeri nasilja značilni za partizane, v še večji meri pa tudi za belogardiste. Pri tem velja poudariti tudi, da mnogi italijanski vojaki sploh niso bili arogantni in nasilni, saj so bili do otrok npr. tudi prijazni, kar nam je povedal tudi g. Jože Strmec. Prav tako niso bili nasilni niti ob kapitulaciji in umiku, ko so v veliki večini prostovoljno predali orožje in odšli nazaj v Italijo. Italijani so se sodeč po pripovedovanju ge. Tončke Adam in g. Jožeta Strmca večkrat tudi bali, saj so kar v prazno streljali brez nekega cilja in ponoči niso zapuščali vojaških poslopij. Da bi se prebivalcem čim bolj približali, so ustanavljali tudi različne fašistične organizacije, a je bilo to večinoma neuspešno. Bolj represivno so ravnali Nemci, ki so izvajali tudi uničujoča bombardiranja. Med vojno so bombardirali Dragatuš in Črnomelj.

Na podlagi pričevanja ge. Terezije Bahor, ki nama je zaupala, da so ji v vojni očeta ubili partizani, ker jim ni želela pomagati, sklepava, da so do civilistov, ki so bili naklonjeni okupatorju ali jim niso želeli pomagati, bili nasilni tudi partizani. Nasilje partizanov se je kazalo tudi skozi zaplembo hrane, oblačil in ostalih potrebščin in prisilno mobilizacijo mladih moških. Pomemben pričevalec o partizanskem nasilju je tudi dogodek, ko so zaradi domnevnega izdajalcev ustrelili skupino 37 Romov.

Prišla sva do ugotovitve, da so, poleg okupatorjeve vojske, nasilje v veliki meri izvajali tudi pripadniki belogardistov. Dogajalo se je tudi, da so bili domači izdajalci bolj nasilni od samega okupatorja, saj so jih pri nekaterih dejanjih morali italijanski vojaki celo ustavljati in miriti. O tem je pričal g. Anton Flek, ki nama je povedal, da je bil ob aretaciji njegovega brata nek domači izdajalec bolj nasilen do italijanskega oficirja, ki je bil z njim. Ta mu je moral celo prepovedati pretepanje.

Delovanje belogardistov sicer v okolici Črnomlja ni bilo tako razširjeno kot drugod po Sloveniji, pa tudi osvobodilno gibanje jih je hitro izločilo z območja Bele krajine. To je potrdil g. Jože Strmec, ki je povedal, da se oni niso bali soseda, če je bila ta belogardist, tako kot je bilo to na Dolenjskem.

Najino drugo hipotezo: »Bela krajina pri boju proti okupatorju ni imela večjega pomena.« sva ovrgla.

Po italijanski kapitulaciji je bil Črnomelj nekakšna prestolnica osvobojenega ozemlja na Slovenskem. V Beli krajini se je nekaj časa zadrževal tudi glavni štab OF, predvsem pa je pomembno, da je v Črnomlju potekalo tudi 1. zasedanje SNOS-a, na katerem so postavili temelje za nadaljnji razvoj socializma in nove države. Prav v okolici Črnomlja so delovale bolnišnica, sodišče in ostale ustanove. V osvobojeno Belo krajino so na oddih prihajale tudi partizanske enote od drugod, ki so se tu najedle, spočile in opremile za nadaljnji boj. Posledično je nova oblast izvajala obvezne odkupe hrane, včasih tudi zaplembe, kar nam je zaupala tudi ga. Ana Požek, ki je rekla, da so iz vasi pobrali dva bika. Hrano so prebivalci prispevali tudi prostovoljno, kar nam je potrdila ga. Tončka Adam.

Na območju Bele krajine je potekala tudi splošna mobilizacija v partizanske brigade. Na tak način so pridobili predvsem veliko mladih borcev. Že pred tem so se še posebej mladi moški odločali za odhod med partizane. Posledično se je zmožnost bojevanja partizanov postopno izboljševala.

Prav v Beli krajini so izvedli nekatere odmevne akcije, ki so okupatorju in belogardistom zadali hude izgube. Sprva so izvajali predvsem sabotaže, kot nam je g. Jože Strmec povedal, so npr. rušili mostove ter uničevali prometne povezave, da so upočasnili napredovanje sovražnikovih oklepnih vozil, proti katerim se niso mogli boriti. Ob železnici so bile sabotaže in napadi tako pogosti, da so Italijani okoli proge ustvarili velik pas, kjer ni bilo rastlinja. Ko so dobili zadostno količino orožja, ki je bilo predvsem pehotno, so lahko s prednostjo domačega terena začeli z bojnimi akcijami. Večinoma so postavljali zasede in napadali kolone. Najuspešnejša je bila zaseda pri Kvasici, ko so ranili, zajeli ali ubili čez 100 sovražnikovih vojakov. Bilo je tudi nekaj čelnih napadov, ki niso bili tako uspešni. V Beli krajini, ki je bila osvobojena, so uredili tudi spuščališča, kar je potrdil g. Anton Flek. Po njegovih besedah so zavezniki spuščali orožje, strelivo in ostalo opremo, aktivisti pa so to pobrali in razdelili med enote. Z letališč med Gribljami in Krasincem ter v okolici Otoka so odvažali tudi ranjence in sestreljene zavezniške pilote.

Delovanje partizanskih enot se je čez čas izboljševalo in stopnjevalo, saj so bile tudi kadrovske zapolnjene. Vse več predvsem mladih fantov je želelo iti v partizane. Stanje se je še bistveno izboljšalo po osvoboditvi in splošni mobilizaciji na osvobojenem ozemlju ter volitvah, katerim je sledilo oblikovanje javne uprave. Takrat so za borce na frontah pospešeno zbirali hrano in opremo, prebivalce pa so dodatno motivirali s tekmovanji v obnavljanju in zbiranju potrebščin za partizane.

Najino tretjo hipotezo: »Šolanje je bilo med vojno močno okrnjeno, velikokrat tudi prekinjeno in neredno,« sva potrdila.

To hipotezo sva potrdila na podlagi prebrane literature in pričevanja g. Jožeta Strmca, ki je med 2. svetovno vojno hodil v osnovno šolo v Črnomlju. Le-ta je bila ob prihodu italijanskega okupatorja zasedena, zato se je pouk moral preseliti v več zasebnih hiš. V eni izmed njih se je šolal tudi sam. Podoben primer se je zgodil v Dragatušu, kjer se je šola nadaljevala po več okoliških vaseh.

Na šolanje je vplivala tudi prisotnost vojaških spopadov, saj veliko staršev zaradi strahu svojim otrokom ni pustilo hoditi v šolo, mnogi pa so imeli težave z zamujanjem zaradi prepreke, ki je ločevala Črnomelj od krajev, iz katerih so prihajali učenci. To nam je povedala tudi ga. Ana Požek, ki ji oče več ni pustil v šolo. Primanjkovalo je tudi učiteljstva, ki so ga v veliki meri aretirali ali odpustili zaradi podpiranja osvobodilnega gibanja. Nekaj jih je bilo tudi interniranih ali ustreljenih. Veliko jih je zaradi varnost pobegnilo nazaj v domače kraje zunaj Bele krajine.

Zaradi zasedenih šol, pomanjkanja učiteljstva in rednih vojaških spopadov je bilo veliko šol zaprtih. Iz šolskega leta 1942/43 imamo podatek, da je bilo kar 18 od 38 šol v Beli krajini zaprtih, ali pa je bilo njihovo delovanje velikokrat prekinjeno.

Za šolo v Dragatušu, ki je večino okupacije uspela dokaj neprekinjeno delovati, je največjo škodo predstavljalo bombardiranje, v katerem je bila šola popolnoma porušena. Pouk so preselili v vasi v okolici (Belčji Vrh, Brdarci, Kvasica, Tanča Gora) in zasebno hišo v Dragatušu, ki je bombardiranje ni uničilo.

Nereden pouk in zaprtje več šol so skušali popraviti z zasebnimi izpiti, ki so jih lahko opravili učenci, katerih šole so bile zaprte. Z njimi so lahko učenci nemoteno nadaljevali v višji razred, kar je pomagalo pri tem, da si je šolstvo po vojnem obdobju zopet opomoglo. Po osvoboditvi Bele krajine je šolstvo prevzelo osvobodilno gibanje in so bile ustanovljene partizanske šole, kjer je pouk še vedno potekal brez nujnih učnih pripomočkov, vendar redno.

Najino četrto hipotezo: »Veliko Belokranjcev je odšlo v internacijo na otok Rab, kjer so bili najslabši pogoji od vseh italijanskih taborišč,« sva potrdila.

Med roško ofenzivo, ki je potekala poleti 1942, so Italijani v svojih barakah na Maverlenu zbrali okrog 900 ljudi s področja Bele krajine za internacijo. Večina od teh je bila poslana v koncentracijsko taborišče na Rabu. Tam so prispeli med drugim transportom, julija istega leta. Sprva so vsi bili skupaj v enem taborišču, kasneje pa so postavili še taborišče za ženske in otroke in njih premestili.

Glavna razlika med taboriščem na otoku Rab in ostalimi je, da so na Rabu bivali interniranci v že odpisanih vojaških šotorih s slamo namesto postelje, medtem ko so drugod vsaj stanovali v barakah. Poleg tega kljub veliko izvirov na Rabu ni bilo zadosti pitne vode za vse. Večinoma

so jo porabili že med kuhanjem, tako da je velikokrat večji problem predstavljala žeja in ne lakota. Lakota je bila posledica minimalnih obrokov, ki so jih še po svoje prirejali kuharji. G. Rade Vrlinič je ob tem dodal, da so ob ograji trgali travo, da so jo lahko jedli. Večina paketov s hrano in obleko je bila poslana nazaj ali zadržana v skladišču. Tisti paketi, ki so jih dejansko razdelili med internirance, so miši in podgane pred tem požrle ali pa se je hrana v njih pokvarila.

Smrtnost v tem taborišču je bila veliko višja kot v drugih. Bolni in ranjeni so le redko preživeli do prihoda v zasilno bolnišnico v kmečki hiši. Večina jih je umrla že prej ali pa so jih uspeli prestaviti v klet bolnišnice, kjer so ponavadi podlegli bolezni. Iz pričevanja g. Radeta Vrliniča, ki je bil kot 15-letnik interniran na Rab, sva izvedela, da so mrtve morali pokopavati interniranci sami, kar je bil za shirane in izmučene žrtve velik napor.

Slabi pogoji so zelo vplivali tudi na psiho interniranih. Iz sodelovanja in moralnih vrednot se je razvil boj za preživetje, v katerem jih je veliko pozabilo na prijateljske vezi. Ko je nekdo umrl, so mrliča včasih za več dni zadržali v šotoru, da so lahko prejeli njegov delež hrane.

G. Rade Vrlinič je potrdil, da je bilo taborišče Rab znano kot uničevalno taborišče. V njem sicer ni bilo prisilnega dela, a je namesto težkih delovnih pogojev ljudi uničevalo neskončno brezdelje. Namen okupatorja je bil, da počasi zlomi duh internirancev in jih s pomočjo žeje in lakote spravi na rob obupa. Žalostna resnica je, da jim je to verjetno uspelo, kar potrjujejo grozni spomini trpečih, ki so preživeli ta pekel.

4 ZAKLJUČEK

V raziskovalni nalogi sva se s pomočjo kabinetne metode dela in terenskega dela dokopala do sledečih ugotovitev.

Ugotovila sva, da so bile v vojni do civilistov nasilne vse vpletene strani. Izmed njih še najmanj partizani, ki so bili nasilni do tistih, ki jim niso hoteli pomagati ali so sodelovali z okupatorjem. Italijani represije niso uporabljali toliko kot Nemci, saj so bili do otrok včasih celo prijazni. Drugače pa so okupatorjevi vojaki izvajali racije, požigali vasi, ljudi odpeljali v internacijo, ropali itd. Nekako najbolj in največkrat so nasilje uporabljali belogardisti, ki so se s tem najbrž želeli dokazati okupatorjem. Včasih so jih morali italijanski vojaki pri znašanjem nad civilisti celo zaustavljati in jih miriti.

Prav tako sva pri prebiranju literature in virov ugotovila, da so bili partizani opremljeni le za boj proti pehotnim vojakom in neoklepljenim vozilom, saj so večino njihovega orožja predstavljale puške, pištole, strojnice in ročne granate. Zaradi primanjkovala težkega orožja se partizani niso mogli zoperstaviti sovražnikovim oklepni enotam, ki pa so jih lahko zaustavili tako, da so presekali in uničili cestne povezave. Sabotaže so bile drugače pogoste predvsem na začetku okupacije. Najbolj učinkovit način napada na sovražnika so bile zasede, ki so mu povzročale tudi največ žrtev. Število borcev, pa tudi njihova oborožitev sta se čez vojno postopoma izboljševala, posledično pa tudi njihova sposobnost bojevanja. Večinoma so v njihove vrste odhajali mladi moški. Po osvoboditvi ozemlja in razglasu splošne mobilizacije se je njihovo število najbolj povečalo. Za potrebe narodnoosvobodilnih brigad se je na območju osvobojene Bele krajine zbiralo hrano, oblačila in ostalo opremo, tu so se zdravili tudi ranjenci.

Spoznala sva, da je bilo šolanje velikokrat prekinjeno, ker so okupatorjeve sile zavzele šolska poslopja. Veliko otrokom starši več niso pustili, da bi šli v šolo. Primanjkovalo je potrebščin in prostora, predvsem pa učiteljev, ki so bili običajno zavedni in so podpirali osvobodilno gibanje in so bili posledično pogosto preganjani, internirani ali aretirani. Veliko šol (tudi dragatuška) je bilo med vojno vsaj enkrat požganih ali kakor koli drugače uničenih. Pouk je ilegalno potekal v različnih zasebnih hišah. Po osvoboditvi je nadzor nad šolstvom prevzela OF. S tem je šolanje postalo bolj redno, a še vedno zelo skromno.

Med raziskovanjem sva se naučila tudi, da je bila večina interniranih Belokranjcev nastanjenih v taborišču na Rabu, ki je veljalo za najhujše v vsej Italiji. Samo med roško ofenzivo so tja poslali 900 Belokranjcev. Živeli so v nečloveških razmerah – primanjkovalo je hrane, predvsem vode – tako za higieno kot pitje, taboriščniki so bivali odsluženih šotorih in spali na tleh, že rahlo bolnim največkrat ni bilo več pomoči. Smrtnost je bila posledično v tem taborišču veliko višja kot drugod. Delali so le tisti, ki so trupla nosili in tisti, ki so jih zakopavali. Ljudje so bili psihično čisto uničeni in razčlovečeni, saj so bili v teh razmerah prisiljeni v boj za preživetje.

5 VIRI IN LITERATURA

Pisni viri:

1. Belokranjski plamen, letnik 1, številka 13, 28. 10. 1944.

Ustni viri:

1. Adam, Tončka, ustni vir, 2. 1. 2017.
2. Bahor, Terezija, ustni vir, 9. 1. 2017.
3. Flek, Anton, ustni vir, 1. 3. 2017.
4. Strmec, Jože, ustni vir, 8. 2. 2017.
5. Vrlinič, Rade, ustni vir, 9. 3. 2017.
6. Požek, Ana, ustni vir, 11. 1. 2017.

Literatura:

1. Janež, H., KAMPOR – koncentracijsko taborišče na Rabu, ČZDO Komunist, TOZD Komunist Ljubljana, Ljubljana 1988.
2. Kramarič, J., Črnomelj v daljni in bližnji preteklosti, Občina Črnomelj, Črnomelj 1999.
3. Polič, R., Belokranjski odred, Partizanska knjiga, Ljubljana 1975.
4. Vitkovič, J., Bela krajina skozi viharje k svobodi, Zavod »Borec«, Ljubljana 1961.
5. Vogrič, R., Boj Belokranjcev, Partizanska knjiga, Ljubljana 1973.
6. Vončina, D., Kronika šolstva med NOB v Beli krajini, Založba Borec, Ljubljana 1978.
7. Weiss, B. A., Napad na okupatorsko postojanko v Starem trgu ob Kolpi 1. junij 1942, KO ZBV NOB, Stari trg ob Kolpi 2012.
8. Weiss, J., Od daleč je videla, kako so padale bombe na mesto, Občina Črnomelj, Črnomelj 2013.
9. Weiss, J., Ves Dragatuš trpi, krivi in nekrivi, Krajevna skupnost Dragatuš, Dragatuš 2014.
10. Žabkar, L. J., Izpovedi, Priorat križniškega reda, Ljubljana 1991.
11. Vodnik po belokranjskih partizanskih poteh, TOZD Novo mesto, Ljubljana 1978.